

UITVAARTBEGELEIDING

OP HUMANISTISCHE GRONDSLAG

UITVAARTBEGELEIDING OP HUMANISTISCHE GRONDSLAG

COLOFON

Auteurs

Jules Brabers

Saskia Markx

Wilma Reinders

Vormgeving

Wilbert Ulaen

Druk

De Raat & De Vries, Amsterdam

Copyright© 2006 Humanistisch Verbond, Amsterdam

Sarphatikade 13, 1070 AL AMSTERDAM

website: www.humanistischverbond.nl,

e-mail info@lb.humanistischverbond.nl

groeïende behoefte aan buitenkerkelijke ceremonieën rond het levenseinde zal de humanistische uitvaartbegeleiding en geestelijke verzorging in toenemende mate voorzien.

In de toekomst zal de persoonlijke invulling van de uitvaarten een steeds grotere vlucht nemen. Oude en nieuwe ceremoniële vormen zullen worden ontwikkeld. Steeds meer mensen zullen daaraan zelf actief vorm geven, waardoor de bijdrage van de begeleiders zich weer verder zal ontwikkelen. Een belangrijke stap in die ontwikkeling is de samenwerkingsovereenkomst tussen de Stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding, het Humanistisch Verbond, Humanitas en de uitvaartorganisatie Yarden. De gezamenlijke cursus "Praten over de dood" is daarvan al direct een praktische uitwerking.

Ik dank alle mensen die in de loop van de tijd aan de opbouw en de uitbouw van de humanistische uitvaartbegeleiding hebben bijgedragen voor hun indrukwekkende inzet en wens de nu actieve mensen sterkte en bevrediging in dit zo belangrijke werk. Tenslotte feliciteer ik de makers van dit herdenkingsdocument met het resultaat van hun inspanning. Het zal velen verrassende inzichten geven in het rijke verleden en het boeiende heden van de humanistische uitvaartbegeleiding. De zinvolle toekomst is al begonnen.

Rein Zunderdorp
voorzitter Humanistisch Verbond
oktober 2006

I. GESCHIEDENIS VAN DE HUMANISTISCHE UITVAARTBEGELEIDING

Voor het Humanistisch Verbond is het werk dat vrijwilligers op het gebied van humanistische uitvaartbegeleiding verrichten essentieel. In Noord-Nederland wordt deze dienstverlening al vanaf het oprichtingsjaar van het Verbond geïntegreerd in de geestelijke verzorging die het Verbond biedt. Anno 2006 gaat het om ruim 200 humanistisch uitvaartbegeleiders die jaarlijks tijdens ongeveer 2.000 uitvaartplechtigheden een persoonlijke toespraak verzorgen. Zij adviseren desgewenst ook ten aanzien van de muziekkeuze of zoeken samen met de nabestaanden naar passende gedichten en verhalen om voor te dragen. Kortom, zij bieden uitvaartbegeleiding in de ruimste zin des woords, en doen dat sinds de oprichting van het Humanistisch Verbond in 1946 met grote inzet. Net als het Verbond zelf, viert de humanistische uitvaartbegeleiding dit jaar haar zestigste verjaardag. Een goede gelegenheid om eens uitgebreid stil te staan bij dit bijzondere en precaire werk, en bij de sociaal-historische achtergrond ervan. Jules Brabers dook in de archieven en doet verslag.

De vrijwilligers van de Stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding houden tijdens de uitvaart een toespraak waarin het leven van de overledene en diens betekenis voor anderen centraal staat. Het is een bijdrage aan een persoonlijk afscheid voor de nabestaanden, op een bijzonder emotioneel moment. Vanuit een humanistische levenshouding spreken de vrijwilligers open, positief en zonder vooroordelen over de overledene, of helpen familie en vrienden bij de voorbereiding op een eigen toespraak. De lijkrede, het *vale dicere* (vaarwel zeggen) aan de doden en het hoop en troost geven aan de nabestaanden, is zeker geen vinding van het Humanistisch Verbond of de Stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding. Ook de Grieken en de Romeinen deden er al aan en het gebruik heeft zich door de eeuwen heen weten te handhaven. Dit hebben we mede te danken aan de verbreeders van het christendom. Zij zagen de begrafenis als een gelegenheid bij uitstek om hun geloofsleer uit te dragen. Tot op de dag van vandaag vormt de lijkrede een wezenlijk bestanddeel van de begrafenis-ceremonie.

Zolang er in Nederland buitenkerkelijken zijn, bestaat er uitvaartbegeleiding aan buitenkerkelijken. Dus ook al ver voor 1946, het oprichtingsjaar

van het Humanistisch Verbond. De provincies met de oudste traditie hierin zijn Groningen, Friesland, Drenthe (Veenkoloniën) en Noord-Holland (Zaanstreek). Sinds het midden van de negentiende eeuw nam het aantal buitenkerkelijken vooral in de noordelijke provincies sterk toe. Daarvoor zijn vier - sterk in het Noorden gewortelde - stromingen of bewegingen verantwoordelijk: het modernisme binnen de Hervormde Kerk (dat onbedoeld de ontkerkelijking in de hand werkte), het socialisme (dat in de noordelijke provincies en de Zaanstreek een vruchtbare voedingsbodem vond), de invloed van de vrijmetselarij en de eruit voortgekomen vrijdenkersbeweging De Dageraad.

MINIATUURTJES

In dit boekje vindt u de geschiedenis van de humanistische uitvaartbegeleiding, en een handleiding uit 1953 over hoe een uitvaart te begeleiden. Maar wie zijn die uitvaartbegeleiders eigenlijk? In de terugkerende rubriek 'miniatuurtjes' zijn kleine portretten opgenomen van een aantal uitvaartbegeleiders, veelal van het eerste uur. Dit zijn de mensen die de uitvaartbegeleiding jarenlang daadwerkelijk hebben vormgegeven. Wij zochten hen op en vroegen hen naar hun achtergrond, motivatie en naar het 'humanistische gehalte' van hun vrijwilligerswerk.

Van geloof naar ongeloof

Rond 1830 raakte de Hervormde Kerk verdeeld in rechtzinnigen, die zich aan de oude leer hielden en vrijzinnigen, die een modernere leer aanhingen. De vrijzinnige 'Groninger richting', later ook wel de 'Evangelische richting' genoemd, ontstond in een kring van theologen en predikanten uit Noord-Nederland. Volgens deze predikanten was het geloof geen systeem van dogma's, geen leer die de christen moest geloven, geen rijtje van buitenaf opgelegde definitieve stellingen. Openbaring was niet de som van bijbelse uitspraken, maar alles wat het godsdienstige leven van het gemoed kon opwekken. Natuur en geschiedenis waren één groot proces van openbaring, de school van God, waarin de mensheid werd opgeleid tot ware humaniteit. In het centrum stond de christelijke openbaring, waarin de christen moest groeien tot geestelijke zelfstandigheid. Van 1830 tot 1870 heeft de Groninger

richting de Hervormde Kerk in de noordelijke provincies gedomineerd. De Groninger richting werd vanaf ongeveer 1860 gaandeweg verdrongen door het modernisme. Onder invloed van de voortschrijdende inzichten in de natuurwetenschappen werd de wet van oorzaak en gevolg volstrekt algemeen geacht. Elke verwijzing naar het bovennatuurlijke werd resoluut afgewezen. Ieder ingrijpen van een bovennatuurlijke macht in de wereld van mensen en dingen was hierdoor absoluut uitgesloten. Wonderen bestonden niet. Dit inzicht betekende een radicale kentering in het denken over de Christusfiguur, de bijbel en de kerk. Christus was geen Godmens, maar op zijn best een ideaal mens en in ieder geval een mens. Ook de rol van de kerk veranderde sterk. De moderne mens moest naar eigen inzicht en overtuiging zijn godsdienst maken. De maatschappij zou de functie van de kerk overnemen, waardoor de kerk tot een vereniging van gelijkgestemden werd die een predikant aanstelde. De kerk kreeg een louter administratieve betekenis. Een paar bekende moderne predikanten zijn A. Pierson (1831-1896) P.H. Hugenholz (1834-1911), B.W. Colenbrander (1836-1923), A.S. Carpentier Altling (1837-1915) en M. Niemeijer (1836-1916).

'Bij de nuchtere Noord-Hollanders was het onsterfelijheids-geloof toch al zeer zwak: dood is dood!'

De nieuwe richting ondergroef de kerkelijkheid en kerkgang van binnen-uit. Kerkelijke rituelen bij doop, huwelijk en begrafenis werden in twijfel getrokken. Niemeijer schreef dat godsdienst en geloof onafhankelijk zijn van kerkelijke handelingen en geloofsbelijdenissen. De doop werd niet meer noodzakelijk geacht, de catechisatie werd verwaarloosd en het kerkbezoek liep hard achteruit. Dominee J. de Koo (1841-1909), de meest radicale onder de predikanten, achtte de zogenoemde voorgang bij begrafenis niet meer nodig. De Koo beschouwde de kerk zelfs als een sta-in-de-weg voor de beschaving en legde in 1874 zijn ambt neer. Toen hij uit de kerk trad, volgden veel van zijn gemeenteleden zijn voorbeeld.

De kritische kanttekeningen van de modernisten hadden tot gevolg dat veel kerkgangers uiteindelijk de banden met de kerk verbraken. De tijdelijke bloeiperiode van het modernisme in de laatste twintig jaar van de negentiende eeuw heeft de buitenkerkelijkheid in de betreffende provincies versneld. Bij de nuchtere Noord-Hollanders was het 'onsterfelijheidsgeloof' toch al zeer zwak: dood is dood!

Socialisme, vrijmetselarij en vrijdenkerij

Ook het socialisme werkte ontkerkelijking in de hand. Sinds de opkomst ervan in de tweede helft van de negentiende eeuw kent het socialisme en later de sociaal-democratie relatief veel aanhang onder de industriearbeiders in de Zaanstreek. In de kop van Noord-Holland en in delen van de provincies Groningen, Friesland en Drenthe was het socialisme populair onder de arme boeren, landarbeiders en turfstekers.

'Na een lezing van Domela in het Groningse Beerta verminderde in veertien dagen tijd het aantal kerk-gangers met tweehonderd'

Socialist en vrijdenker F. Domela Nieuwenhuis (1846-1919) van de eerste landelijke socialistische beweging, de Sociaal-Democratische Bond, had in de jaren tachtig van de negentiende eeuw in de sterk geïndustrialiseerde Zaanstreek veel propaganda gevoerd. En niet zonder succes. Hij vond er gehoor en zijn invloed was zeer groot. De antikerkelijke socialistische propaganda van Domela, diens Friese medestander G.L. van der Zwaag (1858-1923) en de Groninger T. Luitjes (1867-1946), echode eveneens nog lang na in delen van Groningen, Friesland en Drenthe. Na een lezing van Domela Nieuwenhuis in het Groningse Beerta bijvoorbeeld, verminderde in veertien dagen tijd het aantal kerk-gangers met tweehonderd.

Daarnaast heeft de vrijmetselarij bijgedragen aan de ontkerkelijking. De beweging is in de noordelijke provincies van oudsher wijd vertakt en goed georganiseerd. In Friesland had ze haar steunpunten in Leeuwarden, Harlingen, Sneek en Dokkum. Groningen kent ook een lange traditie, die teruggaat tot 1772. De stad telt nu vijf vrijmetselaarsloges. Hoewel de vrijmetselarij geen religie is, wordt men wel verondersteld in een of ander opperwezen te geloven. In tegenstelling tot de godsdiensten, waar de verering van een bovenmenselijk wezen centraal staat, draait het bij de vrijmetselaars om de ontwikkeling van de individuele mens. Je zou vrijmetselaars 'deïsten' kunnen noemen. Het deïsme is een godsdienstfilosofie die leert dat er weliswaar een persoonlijke God of godheid bestaat die de wereld en de wetten van de natuur geschapen heeft, maar dat Hij zijn schepping daarna heeft losgelaten.

'Ieder mens heeft het recht zelfstandig te zoeken naar de waarheid'

Vrijmetselaars streven naar ontwikkeling van al die eigenschappen van geest en gemoed die de mens en de mensheid kunnen opvoeren naar een hoger

Prometheus; uit een kalender van De Dageraad 1931.

geestelijk en zedelijk niveau. Ieder mens heeft het recht zelfstandig te zoeken naar waarheid. In diverse milieus was het christendom een krappe plaats toegemeten en kon de kerk op weinig sympathie rekenen. De vrijmetselarij, als alternatief voor de traditionele kerken, viel hier vaak in vruchtbare aarde.

Een andere stroming, ten slotte, die grote invloed heeft uitgeoefend in de noordelijke provincies, is het vrijdenken. De in 1856 opgerichte vrijdenkersvereniging De Dageraad kwam voort uit de vrijmetselarij. Het was een discussieforum voor allerlei vrijdenkers, pantheïsten, atheïsten en materialisten. In het begin was deze vereniging net als de vrijmetselarij deïstisch van karakter. Maar rond 1870 had De Dageraad het stadium van volstrekt ongelof bereikt en liep ze te hoop tegen de kerken en hun dogma's. De denkbeelden van de vrijdenkersvereniging De Dageraad werden verspreid via het gelijknamige tijdschrift en via de activiteiten van propagandisten die erop uit trokken om het vrijdenken te promoten.

P.J. Troelstra (1860-1930) herinnert zich uit zijn jeugd in Stiens dat zijn vader Jelle (vrijmetselaar en bestuurslid van de loge De Friesche Trouw) het blad De Dageraad, na het te hebben gelezen, aan familieleden in Friesland doorstuurde. Vooral in het laatste decennium van de negentiende eeuw heeft de Dageraad veel propaganda gevoerd door middel van brochures pamfletten en vlugschriften. In grote oplagen werden geschriften verspreid als Multatuli's *Gebed van een onwetende* en *Kruisspook*, L. Büchners (1824-1899) *Kracht en stof* en *Dominee, pastoor of rabbi* van de Leeuwarder belastinginspecteur J.G. ten Bokkel (1856-1932).

HET GEBED VAN DEN ONWETENDE

Ik weet niet of we zyn geschapen met 'n doel,
Of maar by toeval daar zyn. Ook niet of een God
Of... Goden zich vermaken met ons leed, en schimpen
Op de onvolkomenheid van ons bestaan. Als dit zo waar'
Zou 't vreeselyk zyn! Aan wien de schuld
Dat zwakken zwak zyn, kranken krank en dommen dom?

Wanneer we zyn gemaakt met opzet, met 'n doel.
En door onze onvolkomenheid dat niet bereiken...
Dan valt de blaam van al 't verkeerde op ons niet,
Op 't *maaksel* niet... maar op den *Maker!* Noem hem ZEUS,
Of JUPITER, JEHOVAH, BAAL, DJAU... om 't even:
Hy is er niet, *of hy moet* GOED *zyn*, en vergeven,
Dat wy hem niet begrypen. 't Stond aan hem
Zich te openbaren, en dit deed hy *niet!* Had hy 't gedaan,
Hy hadde 't zoo gedaan, dat niemand twyflen kon,
Dat ieder zeide: ik ken hem, voel hem, en versta hem.

(Eerste twee strofen, uit: *Verzamelde werken van Multatuli, Amsterdam, 1918*)

Illegale crematies

Vrijmetselaar en vrijdenker E. Douwes Dekker (Multatuli) (1820-1887) heeft een grote invloed gehad in de noordelijke provincies. In Friesland werd Multatuli direct na het verschijnen van zijn *Max Havelaar* in 1860 door een aantal liberalen te Leeuwarden kandidaat gesteld voor het lidmaat-

Urn van E. Douwes Dekker

schap van de Tweede Kamer. Dit mislukte, maar Multatuli was hierna vaak in Friesland te vinden als apostel van het moderne ongelooft. Hij zag in Friesland een bakermat van buitenkerkelijkheid en ongelooft van waaruit hij het vrijdenken over het land kon verspreiden. Vanuit Friesland zou heel Nederland voor het vrijdenken worden gewonnen.

Multatuli stierf in 1887 en hij was de eerste Nederlander die zich liet cremeren, in Duitsland, aangezien cremeren in Nederland nog verboden was.

Vrijdenkersvereniging De Dageraad maakte zich, samen met de vrijmetselarij, sterk voor het recht op crematie. Leden van De Dageraad en vrijmetselaars van de loge L'Union Royale richtten in 1874 de Vereniging tot invoering der lijkenverbranding in Nederland (later omgedoopt tot de Vereniging voor Facultatieve Crematie) op. Deze vereniging liet in 1913 het eerste crematorium bouwen op het terrein van begraafplaats Westerveld in Driehuis. Op 1 april 1914 vond daar de eerste crematie plaats. J.C. Vaillant (1818-1914), wederom een vrijdenker, was de eerste persoon die zich in Nederland liet cremeren. Deze crematie was eigenlijk illegaal, omdat lijkenverbranding nog niet in de wetgeving was opgenomen. Een juridisch proces liep echter op niets uit. De wetsovertreder kon immers niet meer worden gedaagd of in staat van beschuldiging worden gesteld. Hierop werd crematie gedoogd.

De uitvaart van Domela Nieuwenhuis in 1919 was een zeer indrukwekkende plechtigheid. Niet alleen omdat een pionier van het socialisme was heengegaan, maar ook omdat hij werd gecremeerd. Hierop richtten vrijdenkers, samen met het vakverbond van diamantbewerkers, de Arbeiders Vereniging Voor Lijkenverbranding (AVVL) op.

Urn van J.C. Vaillant

Wie

Tjidsger de Vries (Olterp, 1912) was aanvankelijk vrijdenker. Omdat hij dat wat negatief vond en hij hoorde van de oprichting van het Humanistisch Verbond, besloot hij niet alleen lid te worden, maar ook aangestoken door het enthousiasme van Jaap van Praag met een aantal anderen een afdeling op te zetten. Daarnaast werkte hij als stratenmaker. Toen hem gevraagd werd een uitvaart te leiden, nam hij contact op met de heer Dijkstra uit Beetsterzwaag, die hem wat aanwijzingen gaf. Vervolgens werd hij vaker gevraagd. Natuurlijk kon een uitvaart ook plaatsvinden tijdens werktijd. Daarom moest hij om uitvaarten te kunnen begeleiden, toestemming vragen aan zijn directeur. Die stemde in. De loonderving was echter voor zijn rekening. Tjidsger zou 26 jaar lang als uitvaartbegeleider actief blijven. De

eerste keren dat Tjidsger sprak bij een uitvaart, leende hij een hoed van een kennis en een paar zwarte schoenen van de buurman.

Waarom

'Doordat het humanisme iets wil betekenen voor het mensdom en de maatschappij voelde ik me ertoe aangetrokken. Zoiets moet gewoon worden gedaan, ik beschouwde het als mijn plicht als mens zijnde.'

Humanistisch gehalte

'Wat ik in de eerste plaats als mijn taak zag, was proberen te verwoorden wat de nabestaanden voelden en dachten over de overledene.' Voordat Tjidsger aan een toespraak begon zocht hij naar een thema. Dat werd de basis die verder uitgewerkt werd. Veel inspiratie deed hij daarbij op bij de zondagmorgentoespraken van het Verbond voor de VARA. Het humanistische gedachtegoed probeerde hij altijd te verwoorden.

Illustratief

'Soms moest ik, als het een beetje moeilijk lag met het werk, nee zeggen. Zoals bijvoorbeeld bij een jongeman die belde met de vraag of ik wou komen bij de begrafenis van zijn vader. Hij reageerde op mijn afwijzing met de vraag of ik even wou luisteren naar zijn oom. Die zei: 'U was bij de begrafenis van Anna Ploeg in Rottevalle, toen hij thuiskwam zei hij (de vader): Als ik dood ga, moeten jullie me niet een dominee achter de kont sturen, maar dan gaan jullie naar die man in Heerenveen, die kan het mooi doen.' Tenslotte heb ik toch maar toegestemd.'

Uitvaart F. Domela Nieuwenhuis 1919

Deze organisatie was minder elitair en duur dan de Vereniging voor Facultatieve Crematie en was daarom zeer populair bij arbeiders en vrijdenkers. Pas in 1955 werd crematie wettelijk toegestaan, terwijl begraven en cremeren niet eerder dan in 1991 bij wet gelijkgesteld zijn.

Buitenkerkelijk afscheid

Voor een groot aantal mensen in Noord-Nederland is de vrijdenkersbeweging de leerschool geweest voor het afscheid van kerk en religie. En waar er meer buitenkerkelijken zijn, zijn er meer buitenkerkelijke begrafenissen. Wie er sprak op de uitvaart hing af van de wens van de overledene of die van de nabestaanden. Was de persoon overtuigd socialist en (dus) fel anti-religieus en antikerkelijk, dan werd een socialist gevraagd om op de begrafenis te spreken. Vrijmetselaars spraken op de begrafenis van hun geestverwanten en vrijdenkers spraken ook voor eigen kring. De sprekers die werden uitgenodigd stonden vaak lokaal of regionaal bekend als socialist, vrijmetselaar, vrijdenker of 'gewoon' buitenkerkelijk. Ze stonden ook bekend om hun redenaarstalent. De eerder genoemde G.L. van der Zwaag was slager te Gorredijk en een bekend persoon in de Friese zuidoosthoek. Hij stond niet alleen als vurig social-

G.L. van der Zwaag

ist bekend, maar ook als een eerlijk en rechtschapen mens, met respect voor andermans mening. Hij kon bovendien goed uit zijn woorden komen en was in Friesland een veelgevraagd spreker voor de kiesrecht-beweging. Van hem is bekend dat hij begrafenissen van buitenkerkelijken heeft geleid waarbij hij een rol vervulde die gelijk was aan die van de dominee bij kerkelijke uitvaarten.

Een andere bekende socialist en begenadigd spreker op begrafenissen was het Tweede-Kamerlid A.B. Kleerekoper (1880-1943). De socialistische voorman en journalist sprak in januari 1918 tijdens de begrafenisplechtigheid van de Friese vrijzinnige dominee en christen-socialist S.K. Bakker (1875-1918) (alias de rode dominee). Tijdens de begrafenis van D. Wijnkoop (1876-1941), voorzitter van de Sociaal-Democratische Partij (in november 1918 omgedoopt in Communistische Partij), voerde zijn partijgenoot L.L. de Visser (1878-1945) het woord.

Buitenkerkelijken werd gevraagd om op begrafenissen en crematies van gelijkgestemden te spreken. Dit gold niet alleen voor gestorven prominenten maar ook voor de gewone stervelingen. In een interview zegt voormalig humanistisch uitvaartbegeleider Gijs de Vries (1924) uit Leeuwarden hierover het volgende:

‘Er waren in de jaren dertig in allerlei organisaties kaderleden die zich opwierpen om bij overlijden van een van hun leden de plichtigheid vorm te geven. Dat was in de vakbond zo, dat was in de politiek zo. In kringen waar men geen beroep wenste te doen op de kerk, circuleerden de namen van een aantal bijzonder goedgebekte personen. Tjidsger de Vries uit Heerenveen bijvoorbeeld. En Fokke Veenstra uit Oosterwolde. Dat waren kaderleden uit de vakbonden, uit de politieke partijen, uit de geheelonthouding.’

Na de Tweede Wereldoorlog: Humanitas en verder...

Vlak na de Tweede Wereldoorlog organiseerden de buitenkerkelijken en humanisten zich. Op 31 mei 1945 werd de Stichting voor Maatschappelijk Werk op Humanistische Grondslag opgericht. Al snel stond ze bekend onder de naam Humanitas. Krap een jaar later, op 17 februari 1946, zag het Humanistisch Verbond het levenslicht. Zo bestonden er vanaf 1946 dus twee organisaties voor buitenkerkelijken en humanisten, die onafhankelijk van elkaar waren opgericht. Buitenkerkelijken die vóór de oorlog een geestelijk onderdak hadden gevonden in de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij de Jongeren Vredes Actie en de Onafhankelijke Socialistische Partij konden na

Gijs de Vries

Wie

Gijs de Vries (Stellingwerf, 1924) komt uit een groot (twee zusters en acht broers) en arm gezin. In de jaren twintig maakte het gezin, dat aanvankelijk van religieuze signatuur en a-politiek was, kennis met het socialisme. Het gedachtegoed van Troelstra en Domela Nieuwenhuis werd gemeengoed in het gezin en het kerkelijke verdween. Wat bleef was de interesse in religieuze- en zingevingsvraagstukken.

Gijs werkte na het afmaken van de MULO achtereenvolgens bij het Ministerie van Wederopbouw, de Sociale Dienst te Leeuwarden en bij de kinderbescherming ter ondersteuning van ‘probleemgezinnen’. Daarna werkte hij bij de provinciale Griffie en raakte steeds meer politiek geïnteresseerd. Van 1963-1986 was hij raadslid voor de PvdA in Leeuwarden en vervolgens 12 jaar wethouder (Sportzaken).

Waarom

‘Doordat het humanisme iets wil betekenen voor het mensdom en de maatschappij voelde ik me er toe aangetrokken. Zoiets moet gewoon worden gedaan, ik beschouwde het als mijn plicht als mens zijnde.’

Humanistisch gehalte

‘Er wordt geen beroep gedaan op een hogere macht wanneer je over het leven van de overledene vertelt. Te zeggen dat deze mens een onderdeel is geweest van de kosmos, van de natuur, en dat die in dat proces van groeien, bloeien en weer afsterven, een natuurlijke cirkel afsluit. Het humanisme is dat je verantwoordelijk bent in dit leven voor alles waarvoor je staat. Je moet zelf stelling nemen om keuzes te maken. Ik heb in mijn toespraken dit soort dingen altijd heel goed in de gaten gehouden. Ik heb een oeuvre van een dikke 300 toespraken en er is er geen een waarin deze rode draad niet is terug te vinden’

Illustratief

‘Vlak voor de kerstdagen overleed een vader van iemand uit de sportwereld. Marie Venekamp (coördinator RWU Friesland red.) was “helemaal aan” met de situatie. Ze kon nergens een spreker vinden. Ze belt mij en vraagt: “Hoe zit het met je werk, zou jij dat kunnen?” Ik zei: “Ja ik doe het.” Ik ging naar dat gezin toe en daar tref ik de weduwe en de zoon. En de zoon zegt: “Wethouder wat doe je hier?” Ik zeg: “Ik ben niet wethouder, ik ben Gijs de Vries en ik kom voor de uitvaart van je vader.”’

de oorlog, na het wegvallen van deze partijen, terecht bij het Humanistisch Verbond.

Direct na de oprichting ging het Humanistisch Verbond zich wijden aan een van zijn kerntaken: de geestelijke verzorging voor buitenkerkelijken. In het hele land werden plaatselijke afdelingen van het Humanistisch Verbond opgezet, die het geestelijk welzijn van de leden voor hun rekening namen. Deze zorg stond bekend als Plaatselijke Geestelijke Verzorging en in de noordelijke provincies maakte uitvaartbegeleiding daar direct deel van uit.

In juni 1946 stuurde het Humanistisch Verbond een brief aan vijf ministers met het verzoek 'te willen bevorderen dat in alle gevallen waarbij de kerken worden ingeschakeld op geestelijk en maatschappelijk gebied, het Humanistisch Verbond worde beschouwd als het orgaan dat een gelijksoortige roeping te vervullen heeft voor het onkerkelijke volksdeel'. Het verzoek werd door het ministerie van Oorlog resoluut van de hand gewezen. Het Verbond kon niet als gelijke van de kerken worden beschouwd. Alleen godsdienstige genootschappen kwamen in aanmerking voor het geven van geestelijke verzorging. De strijd tussen het Humanistisch Verbond en de politiek om het recht op humanistische geestelijke verzorging was hiermee losgebarsten en het zou nog decennia duren eer dit recht werd erkend.

Niet als een hond in de grond gestopt

De aandacht in eigen kring voor het werk van uitvaartbegeleiders op humanistische grondslag bleef landelijk achter bij die in het Noorden. Aandacht voor de dood was er des te meer. In radiotoespraken bijvoorbeeld voor het programma *Het woord van de week*, dat het HV jarenlang op de zondagochtend uitzond in de zendtijd van de VARA. M.G. Warffemius sprak in 1949 over het thema angst voor of verzoening met de dood:

'De humanist die de dood weet als het einde, dat beter is dan de eindeeloosheid, behoeft de stervensangst niet te blussen met beloften. Veel gemakkelijker kan hij de dood aanvaarden. Hij viert een verzoeningsfeest met de dood.' En: 'Een tijdeloosheid, eindelijk zonder morgen of avond, zonder bloeien en vergaan, zonder groeiende jeugd en rijpe ouderdom, zonder arbeid en dus zonder rust, dit eindeloze leven kan voor hem het ware leven niet zijn.'

Of H. Bonger (1911-1999) in 1952 over de eeuwige laatste vragen:

'Alleen voor de sterken bij wie een volledige harmonie is gegroeid tussen denken en gevoelswereld, tussen fantasie en rationele waarheidsdrang, alleen voor hen is de dood niet alleen geen schrikbeeld, geen straf, geen gebeurtenis die vreemd is aan het bestel, maar geeft de dood juist de inhoud aan het leven.'

'De buitenkerkelijke uitvaartbegeleiding ging geruisloos over in humanistische uitvaartbegeleiding'

De humanistische uitvaartbegeleiding was in de meeste gemeenschappen in Nederland, maar ook bij het Centraal Bureau van het Verbond, nog een ondergeschoven kind. In de verbondsgewesten Groningen en Friesland-Drenthe lag dit anders. Net als vóór de oorlog spraken daar vrijwilligers op uitvaarten van buitenkerkelijken 'een bezinnend woord van geestelijke inhoud'. De overledene was tenslotte 'niet een hond die in de grond gestopt wordt'. G. Roorda (1890-1977) sprak op uitvaarten van zijn communistische kameraden en in de 'Friesche Oosthoek' was Johan Veenstra actief.

Een aantal actieve grafredenaars werd lid van het Humanistisch Verbond en trad nu op uit naam van de humanisten. Op deze wijze ging de buitenkerkelijke uitvaartbegeleiding geruisloos over in humanistische uitvaartbegeleiding. Humanistische uitvaartbegeleiders van het eerste uur waren - naast Tjidsger de Vries, Fokke Veenstra en Gijs de Vries ook een zekere meneer Dijkstra, destijds directeur van de kweekschool in Drachten. Zoals ook vóór de oorlog werd het vak op ad-hocbasis uitgeoefend. Van enige organisatie was nog geen sprake. In 1952 gingen in Groningen de heren De Wit en Mulder dit werk georganiseerd doen. Ze plaatsten kleine advertenties in de regionale kranten, onder de kop 'Uitvaartbegeleiding in Humanistische zin'.

Organisatorische misère

De gemeenschappen van het Humanistisch Verbond probeerden in de behoefte aan buitenkerkelijke uitvaartbegeleiding te voorzien. Maar al spoedig liepen de noordelijke gewesten tegen een paar problemen aan. Allereerst oversteeg de vraag het aanbod, waardoor de beschikbare vrijwilligers zwaar werden belast. Verder moesten nieuwelingen het vak van anderen uit de praktijk leren, omdat er geen opleiding op papier stond. Dan was er het probleem van de onkostenvergoeding. Uitvaartbegeleiders

Bob Tideman

Wie

Na het dorpsschooltje dat hij bezocht waar de kindertjes nog op klompen kwamen en de meester een vest droeg en een das, doorliep Bob Tideman (Hendrik Ido Ambacht, 1923) het gymnasium te Dordrecht. Vervolgens studeerde hij medicijnen in Groningen en onderbrak zijn studie omdat hij de loyaliteitsverklaring van de Duitse bezetter niet wilde afgeven. Na zijn studie stonden hij en zijn vrouw voor de keus: een nette huisartsenpraktijk in Wassenaar, (inmiddels hadden zij twee kinderen) of eerst iets van de wereld zien. Zij besloten tot het laatste en Bob werd arts bij de Biltonmaatschappij in Nederlands Indië. Dat deed hij zes jaar en keerde toen terug naar Nederland, waar hij de opleiding Gynaecologie

en Verloskunde volgde. Hij werd de eerste specialist op zijn vakgebied in Noord- en Zuid Beveland. Vanwege zijn drukke praktijk, van 365 dagen per jaar, 24 uur per dag was er weinig vrije tijd. In gesprekken met zijn schoonvader kwam het humanisme ter sprake. Hij raakte geïnteresseerd en bezocht vervolgens huiskamerbijeenkomsten. Echt actief werd Bob pas na zijn pensioen.

Waarom

‘Een nieuw lid, Imme Dekker, had de cursus gedaan en zocht mensen om mee te doen, vertelde er wat over en ik voelde me direct aangetrokken. Omdat je dan met mensen, op een heel andere manier bezig bent dan als arts: diepgaander en kortstondiger.’

Humanistisch gehalte

Na contact met de nabestaanden, een goede vriend, een familielid, schreef ik vaak ‘s nachts als ik wakker lag in 1.5 uur de rede.’ Het ging erom een goed beeld van iemand te schetsen. Tideman eindigde altijd met een humanistische beschouwing, ‘natuurlijk aangepast aan de mensen zelf.’

Illustratief

‘Ik weet nog wel dat ik een keer Van het Reve hoorde. Hij had een onderscheiding gekregen die werd uitgereikt door Marga Klompé en toen zei hij: “Nu ik op een leeftijd kom dat het einde in zicht is ...” en ik weet niet wat hij verder zei, maar toen dacht ik: ik ben precies zo oud als hij. Op een gegeven moment ga je ook dat einde zien, nog heel vaag. Je weet het altijd wel, maar dan is het iets dat je nog niet ziet, of beseft.’

maakten kosten, namen verlof om hun vrijwilligerswerk te doen, terwijl er geen fonds was dat de gemaakte kosten vergoedde. Tsjidger de Vries zegt daarover:

‘Je kunt je vakantiedagen niet gaan opofferen, want je hebt je dagelijkse werk in mijn geval als straatmaker bij de gemeente Heerenveen. Na enige overdenking heb ik een onderhoud aangevraagd met mijn directeur en hem de problemen voorgelegd. Hij stond niet afwijzend tegenover het feit dat ik zo af en toe er eens ene paar uur tussen uit moest om een uitvaart te begeleiden. Maar, het moest wel met toestemming gebeuren van burgemeester en wethouders. En dan met loonderving natuurlijk.’

Voor zover mogelijk werden de kosten betaald uit de pot van de lokale gemeenschappen.

Aan de andere kant leed de buitenwacht aan een gebrek aan goede voorlichting. Nabestaanden van buitenkerkelijken die geen lid waren van een humanistische gemeenschap wisten vaak niet tot wie ze zich moesten wenden.

Hoewel de omstandigheden erom vroegen, was er binnen het Centraal Bureau van Verbond geen afdeling die zich specifiek bezighield met uitvaartbegeleiding. Het werd behandeld als onderdeel van de Plaatselijke Geestelijke Verzorging van de gemeenschappen in het land.

Kortom: begin jaren vijftig waren moeilijke jaren. Men moest roeien met de riemen die men had. De gewesten Friesland en Groningen-Drenthe besloten een Noordelijke Commissie in te stellen. In het in juli 1953 verschenen rapport van deze eerste ‘denktank’ voor humanistische uitvaartbegeleiding stond de aanbeveling dat zoveel mogelijk humanisten zich voor dit werk beschikbaar zouden stellen. Er moest per gemeenschap een coördinator worden aangewezen als contactpersoon tussen aanvragers en begeleiders. De gewestbesturen zouden ook een contactpersoon moeten aanstellen, die als aanspreekpunt fungeerde voor de coördinatoren uit de gemeenschappen. Deze contactpersoon moest op de hoogte zijn van de lokale tradities en gebruiken bij uitvaarten.

Voor het probleem van de kosten hadden de gewesten Friesland en Groningen-Drenthe al een oplossing gevonden. Ze hadden een Noordelijk Fonds voor Practisch Humanisme opgericht, waaruit de onkosten van de uitvaartbegeleiders werden vergoed. Nabestaanden konden bijdragen aan dit fonds. Het fonds werd het Jan Eisingafonds genoemd, naar een bekende humanist die tijdens de oorlog door de Duitsers was omgebracht.

Het rapport uit 1953 (zie blz 43), het eerste dat over humanistische uitvaartbegeleiding is verschenen, biedt een schat aan details over de (gedroomde) inhoud van het werk. Hoe moest een uitvaartbegeleider gekleed gaan en hoe moest hij zich gedragen? Wat mocht hij wel zeggen en wat niet? Humanisten kennen geen kerkelijke rituelen. 'Geen ritueel, geen formules, geen grote (bijbel)teksten maar wel een persoonlijk woord over de overledene en een menselijk woord tot de levenden,' aldus het rapport. Een humanistisch uitvaartbegeleider diende vooral sober te zijn. Pathos was uit den boze. Minderwaardig spreken over godsdienst was niet gewenst. Zinspelingen op het hiernamaals ook niet. De toespraak moest niet langer dan een kwartier duren. Een spreker diende correct gekleed te gaan. Een donker pak was onontbeerlijk maar een hoed werd niet per se nodig geacht.

Van alle markten thuis

Waaruit bestond de begeleiding? In feite verschilt die niet zoveel met de huidige praktijk. Door met de nabestaanden te praten, kon de uitvaartbegeleider zich een beeld van de overledene en zijn leven vormen. Tijdens de plechtigheid hield de begeleider, na een teken van de begrafenisondernemer, een korte toespraak in het sterfhuis. Vervolgens begeleidde hij de familie op de tocht naar het kerkhof. Hier hield de begeleider op verzoek weer een korte toespraak aan de groeve. Eenmaal terug in het sterfhuis sprak de begeleider, op verzoek, een dankwoord namens de familie. En hiermee zat

Begrafenisstoet anno 1903

het werk voor de uitvaartbegeleider erop. Indien gewenst ging de begeleider een paar weken na de begrafenis nog een keer op bezoek om na te praten en te informeren hoe het de nabestaanden verging.

Aan de begrafenis ging ook een klein veldonderzoek vooraf. De begeleider moest immers op de hoogte zijn van de plaatselijke tradities en gebruiken rond een uitvaart, zoals de opstelling van de stoet en de plaats van de voorganger hierin. Was dit achter de kist, naast de meest verwante of naast het oudste familielid? Door wie werd de kist naar het graf gedragen? Soms werd de kist eenmaal, soms driemaal rond de begraafplaats gedragen. Wat te doen bij eventueel deelname aan de nazit of koffietafel na de plechtigheid? 'Dit samenzijn vormt met een (soms overdadige) maaltijd een (soms luidruchtige) overgang naar het gewone leven,' schrijft het rapport.

Kortom, er werd (en wordt!) behoorlijk veel gevraagd van de spreker. Hij moest zich kunnen inleven in de situatie van de nabestaanden en dus beschikken over 'een fijn aanvoelingsvermogen'. De spreker moest een troostend woord spreken en zich concentreren op het goede dat de overledene tot stand had gebracht, de geestelijke erfenis die hij of zij naliet of de taak die hij of zij de nabestaanden stelde. In het rapport werd ook literatuur van onder meer L. Polak (1881-1941), A. Constandse (1899-1985) en J. van Praag (1911-1981) aanbevolen als inspiratiebron voor een toespraak.

Ten slotte gaf het rapport een paar voorbeelden van soorten toespraken. Het eindigde met de uitspraak dat het wenselijk was om een lijst met toepasselijke gedichten en spreuken samen te stellen. *Het Noordelijk rapport over de leiding door humanisten bij begrafeningen van buitenkerkelijken* uit 1953, dat in zijn geheel in deze bundel is opgenomen (pag. 43 en verder), is een belangrijke eerste aanzet geweest binnen het Humanistisch Verbond om na te denken over de humanistische invulling van uitvaartplechtigheden.

Organiseren? Liever niet!

Met de belasting van uitvaartbegeleiders liep het in het Noorden steeds meer de spuigaten uit. De gemeenschappen konden in de verste verte niet aan de groeiende vraag voldoen en het *Noordelijk rapport* had vooralsnog geen verlichting van de werkdruk gebracht. In 1958 organiseerde het gewest Friesland een bijeenkomst voor uitvaartbegeleiders om de problemen te bespreken.

Uitgenodigd waren de zogenoemde 'leiders', ervaren vrijwilligers die op begrafeningen spraken en die de nieuwelingen (aspirant-sprekers) in de praktijk opleidden en begeleidden. De twaalf aanwezigen wisselden

van gedachten over verschillende kwesties aangaande het werk. Men was unaniem van mening dat een gezamenlijke bijeenkomst, bijvoorbeeld éénmaal per jaar, nuttig was om ervaringen uit te wisselen. Een andere, opmerkelijke, conclusie was dat een uitvoerige organisatie van de uitvaartbegeleiding niet nodig en zelfs niet gewenst was. 'Ieder gaat verder op eigen initiatief.' Er werd een lijst met namen van leiders en nieuwelingen opgesteld en rondgestuurd naar de humanistische gemeenschappen in Friesland. Op deze lijst stonden de namen van veertien leiders. Voor hun werk kregen zij hoogstens een onkostenvergoeding. Nabestaanden die iets wilden geven werden verwezen naar het Jan Eisingafonds.

Ook in de overige provincies werd het steeds moeilijker om aan de vraag naar humanistische uitvaartbegeleiding te voldoen. Het kwam steeds vaker voor dat na een sterfgeval de familie van de overledene zich tot het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond wendde met het verzoek om een spreker te leveren voor de begrafenis of crematie. Het Bureau was al overbelast met de eigen administratieve werkzaamheden. In juni 1961 riep het Centraal Bureau, bij monde van de geestelijk raadsliden in algemene dienst, D.Th.F. d'Angremond en P.N. Kruyswijk (1922), alle gemeenschappen op om lijsten op te stellen van vrijwilligers die zich met uitvaartbegeleiding bezighielden. Het Bureau bracht in 1961 een *Beknopte handleiding voor uitvaartbegeleiding* uit, waarin het idee om één centrale figuur per gewest tot algemeen aanspreekpunt te maken en waarnaar door het Bureau belangstellenden kon doorverwijzen, werd gepropageerd. Het advies van de Noordelijke Commissie uit 1953 kreeg dus gevolg, en direct maar voor het hele land.

De *Beknopte handleiding* bood verder diverse praktische wenken voor de uitvaartbegeleider, zoals diens plaats en functie vóór, tijdens en na de plechtigheid, hoe te komen tot een goede muziekkeuze en het beste moment waarop deze ten gehore kon worden gebracht, 'rechtstreeks of van de grammofoonplaat'. Bovendien stonden er aanwijzingen in over de lengte van de toespraak (niet langer dan tien minuten), het moment waarop het beste kon worden gesproken en de inhoud van de toespraak.

De uitvaartbegeleider moest zijn onkosten declareren aan het bestuur van de gemeenschap die hem had aangesteld. Mochten de nabestaanden zelf beginnen over een onkostenvergoeding, dan kon de begeleider verwijzen naar het Steunfonds Praktisch Humanisme (opgericht in 1957) van het Humanistisch Verbond. Extra donaties waren uiteraard altijd welkom.

Nieuw was ook dat het Centraal Bureau ging bijhouden hoe vaak de huma-

(miniatuurtje)

Hans en Dirk van Maurik

Wie

Hans van Maurik (Den Haag, 1924) komt uit een rood nest. Haar vader zat in de gemeenteraad van Rijswijk, haar broer ook voor de PvdA. Zelf werd ze verpleegster zoals ze graag wilde. Begin jaren '50 kreeg ze een dochter. Het huwelijk dat nog geen drie maanden duurde, eindigde voor de geboorte. Ze bleef werken als verpleegster en met hulp van ouders en zus werd de dochter grootgebracht. Haar beide ouders waren lid van het Humanistisch Verbond. Zelf werd ze al in de jaren '50 lid van een HV dat zij eigenlijk wat te elitair vond. Zij werd actief 'Hubber' na haar ontmoeting en huwelijk met Dirk. Dirk (Den Haag, 1912) ging na zijn lagere schooltijd vanwege zijn slechte ogen niet in de bouw werken zoals zijn vader en broers, maar in de leer als schoenreparateur. Ook zijn vader was een 'rooie jongen', een anarchist, zijn moeder was hervormd. Bij de baas die hem het schoenenvak bijbracht waren veel boeken voorhanden. Daar las hij voor het eerst over het humanisme. Nadat hij weduwnaar werd van zijn eerste vrouw kwam hij in contact met Humanitas en werd daar ook actief als gevangenisbezoeker. Na de oorlog kreeg zijn leven een andere wending en ging hij naar de kweekschool, die hij

in drie jaar afrondde. Daarna werkte hij als onderwijzer.

Waarom

Samen werden zij actief in de humanistische uitvaartbegeleiding na een cursus die zij volgden in 1982. 'Wij wilden graag mensen helpen, juist mensen met verdriet. Gevoed door onze eigen ervaringen, dat konden we ook, ik als oud verpleegster en Dirk als oud-onderwijzer.' Samen vervulden zij alle mogelijke functies binnen de uitvaartbegeleiding: spreker, coördinator, voorzitter, secretaris en penningmeester.

Humanistisch gehalte

'Het ging om het leven van de gestorvene, de achtergronden, ook het leed en de verstandhoudingen met familie en vrienden. Als het enigszins kon verwerkten we ook een beetje humor. Altijd stond de vraag centraal: Hoe stond de overledene in het leven?'

Illustratief

'We beschreven niet alleen het goede van de mensen, maar helemaal, het geheel, alle kanten van de mens. We probeerden dus de mens te beschrijven hoe hij was. Het was echt onze levensvervulling.'

nistische uitvaartbegeleiders werden gevraagd. Bij de *Beknopte handleiding* was een formulier gevoegd dat de uitvaartbegeleider na iedere begeleiding moest invullen en opsturen naar de gewestelijke secretaris. Naast gegevens van de overledene en de familie wilde het Humanistisch Verbond ook weten of het kaartje met het gironummer van het Steunfonds Praktisch Humanisme was uitgereikt, of er door de familie was gevraagd naar (betaling van) de kosten en hoe de betrekking was tot het Verbond: ‘lid, belangstellend, onverschillig’.

Harmelen 1962

Niet lang na verschijning van de *Beknopte handleiding* werd het Humanistisch Verbond op de proef gesteld. Op maandag 8 januari 1962 kwamen bij Harmelen ’s ochtends in dichte mist twee reizigerstreinen bijna frontaal met elkaar in botsing.

Beide treinen waren druk bezet: naar schatting 180 passagiers in de ene trein en 900 in de andere trein. In totaal 91 passagiers (onder wie beide machinisten) werden gedood en 54 gewond van wie 32 ernstig. Van de ernstig gewonden overleden er later nog twee in het ziekenhuis. De gewonden werden naar verscheidene ziekenhuizen gebracht; de overledenen werden in de Buurkerk te Utrecht in een ‘chappelle ardente’ ter identificatie opgebaard. Radio en televisie onderbraken hun programma’s en koningin Juliana keerde terug van haar wintersportvakantie in Lech. Vrijdag 12 januari werd tot dag van nationale rouw uitgeroepen.

Op de dag van het ongeluk stuurde het Humanistisch Verbond op verzoek van de directie van de Nederlandse Spoorwegen en de gemeente Utrecht raadslieden ter ondersteuning van slachtoffers en nabestaanden. Ondanks het gebrek aan ervaring en het ontbreken van een draaiboek of training voor dit soort werkzaamheden, hadden de humanistisch raadslieden voortreffelijk werk verricht waarvoor de Nederlandse Spoorwegen en de gemeente Utrecht hen zeer dankbaar waren. Ook de herdenkingsbijeenkomst te Utrecht die op 12 januari door het Humanistisch Verbond was georganiseerd, oogstte alom veel lof. Dit alles betekende voor het Verbond en de humanistisch raadslieden in het bijzonder een flinke morele opsteker. Pols’ conclusie luidde: ‘Wij zijn beslist niet de mindere van dominee en aalmoezenier.’ Het was weer een impuls om ernst te maken met de organisatie van de uitvaartbegeleiding.

Ook de noordelijke provincies ontkwamen niet aan een zeker mate van organisatie van de uitvaartbegeleiding. In 1960 startte het gewest Friesland een werkgroep ‘uitvaartsprekers’, als uitvloeisel van de ‘ad-hoc-bijeenkomsten’ voor sprekers die sinds 1958 werden gehouden. Twee jaar later werd in dit gewest een secretariaat opgericht die het uitvaartsprekerswerk ging coördineren. In 1962 hadden inmiddels drie gewesten een secretariaat voor dienstbetoon bij uitvaart. In totaal beschikten ze over 21 sprekers.

Reclame maken

Om aan de al maar stijgende vraag te kunnen voldoen, en omdat het verloop onder de uitvaartbegeleiders door de zware belasting groot was, moest het aantal sprekers worden uitgebreid.

Maar hoe? Deze vraag hing samen met de beschroomdheid van het Humanistisch Verbond zichzelf te verkopen. Propaganda maken voor het humanisme was al uit den boze, laat staan voor humanistische uitvaartbegeleiding. Zelfs al was de overledene een verklaard humanist, dan nog mocht de nabestaanden niets opgedrongen worden en ook zeker niet om een vergoeding voor bewezen diensten worden gevraagd.

‘Propaganda maken voor het humanisme was al uit den boze, laat staan voor humanistische uitvaartbegeleiding.’

Of je als uitvaartbegeleider tijdens de plechtigheid reclame mocht maken voor de humanistische zaak en het Verbond was een heet hangijzer waar heftig over werd gediscussieerd. In navolging van het Centraal Bureau rieden de gewestelijke besturen het af, maar er waren sprekers die het toch deden. Uitvaartbegeleider Gijs de Vries heeft die terughoudendheid van het Verbond altijd betreurd.

‘We zijn veel te barmhartig geweest. We mochten van het gewestelijk bestuur niet zeggen dat we namens het Humanistisch Verbond een uitvaart deden. Nee, daar mocht je niet over praten. Nou ik ben zo vrij geweest om in mijn openingszin meteen te zeggen dat ik van het Humanistisch Verbond was. En dan moeten ze zelf maar weten wat ermee te beginnen.’

Op den duur werd het taboe doorbroken en werd het goed gevonden als leden van de plaatselijke gemeenschappen - zij het zeer discreet - nabestaanden in hun buurt attent maakten op de mogelijkheid van buitenkerkelijke uitvaartbegeleiding.

Maria Visser

Wie

Maria Visser (Amsterdam, 1924) is het nakomertje in een gezin met drie oudere broers. Haar vader werkte in de bouw en was communistisch georiënteerd. Haar moeder is Nederlands-Hervormd gedoopt, maar 'ze deden er niets meer aan.'

Op de MULO leerde Maria haar toekomstige man kennen. Ze trouwden en kregen drie kinderen. In 1957 vertrokken ze naar Amstelveen. Daar werd ze actief voor de afdeling en bekleedde er verschillende bestuursposities, waaronder het voorzitterschap.

Waarom

Maria was aanwezig bij de uitvaart van de echtgenoot van een goede vriendin. Op weg naar de aula liep ze achter oud-collega's van de overledene, die over hem spraken. Maar in de aula zei niemand een woord. Maria dacht: 'Wat

is dit?' Zij was het heel anders gewend. In de 'rooie hoek' was het gewoon dat er op persoonlijke titel gesproken werd en bij de uitvaart van haar man had Max Rood (toenmalig voorzitter van het Humanistisch Verbond) een toespraak gehouden. En alsof het zo had moeten zijn, lag een paar dagen daarna de Humanist in de bus, met daarin een oproep voor een oriëntatiebijeenkomst over humanistische uitvaartbegeleiding in Noord-Holland.

Humanistisch gehalte

Maria en haar man werden voor het humanisme gewonnen door hun Amstelveense buurvrouw Grietje Eleveld, die actief leden wierf voor het Verbond. Op een zondagmorgen stond ze in de tuin en vroeg: 'Ik heb begrepen dat jullie op zondag niet naar de kerk gaan?' 'Het paste bij ons, de hele gedachtegang van niet geleid worden door iets buiten je of boven je, dat je zelf verantwoordelijk bent voor dingen.' Dat krijgt ook altijd en dat is inmiddels heel vanzelfsprekend, een plaats in een toespraak. Wat Maria ook altijd erg belangrijk vindt, is langzaam, duidelijk en precies spreken: 'Dat heb ik vaak meegemaakt, prachtig verhaal, maar niet te verstaan.'

Illustratief

'Voor wie sta je daar nu eigenlijk? Voor de allernaasten, maar ook voor de mensen die daar achter staan, mensen die ik helemaal niet ken. Daarvoor ben ik er. Om die mensen nog een herinnering mee te geven aan de persoon die er niet meer is.'

Net zo terughoudend was het Humanistisch Verbond als het ging om de werving van nieuwe uitvaartbegeleiders. Door de zwaarte van de functie en het vrijwillige (onbetaalde) karakter ervan, was het niet eenvoudig om vrijwilligers te vinden en te houden. Het Verbond liet de organisatie van de werving van nieuwe sprekers aan de gemeenschappen zelf over. Wanneer iemand bereid was gevonden om uitvaarten te begeleiden dan moest hij door de gewestelijke secretaris voor de uitvaartbegeleiding worden voorgedragen aan het landelijk Hoofdbestuur. Het gewest benoemde dus in overleg met het Hoofdbestuur de uitvaartspreker. De vrijwilliger werd desgewenst opgeleid en begeleid door een landelijk raadspersoon. Deze had zitting in de Centrale Commissie voor Geestelijke Verzorging, die in 1958 was opgericht en die voortkwam uit de Centrale Commissie Praktisch Humanisme. Deze landelijke raadsleden boden ondersteuning aan de geestelijk verzorgers, onder wie dus ook de uitvaartbegeleiders. De commissie zou in 1964 worden omgedoopt in Algemene Commissie voor Geestelijke Verzorging.

Groei van de organisatie

Gedurende de jaren zestig nam het aantal secretariaten voor humanistisch geestelijke verzorging bij uitvaarten geleidelijk toe. In 1962 waren er drie, in 1967 waren het er al zes. Naast de 'oude' secretariaten in Groningen, Friesland en Drenthe waren er nu ook secretariaten in Gelderland, Utrecht en Noord-Brabant.

In 1968 besloot het Humanistisch Verbond weer een inventarisatie te doen van het humanistisch uitvaartwerk. In augustus werden de resultaten gepubliceerd voor het eerste halfjaar van 1968 ten opzichte van het eerste halfjaar in 1964.

Er waren in het eerste halfjaar van 1968 in totaal 83 uitvaarten begeleid, tegenover 60 in het eerste halfjaar van 1964. De verdeling per gewest was: 37 spreekbeurten door 2 sprekers in Friesland, 16 spreekbeurten door 4 sprekers in Groningen en Drenthe, 30 spreekbeurten door 23 sprekers in de rest van het land. Naar schatting werd het eerste half jaar 800 uur aan uitvaartbegeleiding besteed.

Het grootste deel van de humanistische uitvaartbegeleiding werd dus nog steeds verricht in de provincies met de langste traditie. Het kostte een paar sprekers heel veel tijd. Om de werkdruk te verlichten kregen leden van het

Humanistisch Verbond voorrang bij aanvragen van uitvaartbegeleiding, daarna de sympathisanten van het Verbond en ten slotte niet-leden.

Aangezien de onkosten van de vrijwilligers stegen, werd over de vergoeding daarvan steeds minder terughoudend gedaan. Tenzij de familie het Humanistisch Verbond al steunde, was het noodzakelijk geworden om direct een bijdrage te vragen. De uitvaartbegeleider moest op het juiste moment en op een tactische manier een kaartje aan de familie geven. 'Niet aan de naastgetroffene maar aan degene die de zakelijke kant regelt.' Soms bemiddelde een uitvaartonderneming hierin.

Professionalisering

In het begin van 1979 kwam er zicht op subsidie van de Algemene Loterij Nederland voor het Humanistisch Verbond. Hiermee kon een begin worden gemaakt met het opzetten van een kleine, betaalde staf binnen de dienst Plaatselijke Geestelijke Verzorging en Samenlevingsopbouw op het Centraal Bureau. Tot die tijd was er slechts één betaalde kracht belast met dit werkveld. Vanaf juni kreeg hij ondersteuning van vijf deeltijd-functionarissen, waardoor deze dienst meteen een van de grotere binnen het Humanistisch Verbond werd. Het beleidsdoel van deze dienst luidde: 'Het werven, selecteren, opleiden en begeleiden van vrijwillig kader binnen de gemeenschappen van het Humanistisch Verbond.' De dienst kon rekenen op ongeveer vijfhonderd vrijwilligers in alle gemeenschappen samen.

In datzelfde jaar besloot het bestuur van het Humanistisch Verbond om meer aandacht te gaan besteden aan kadervorming; de opleiding van beroepskrachten en vrijwilligers om bepaalde taken goed uit te voeren kwam van de grond. Van beroepskrachten werd verwacht dat zij allemaal het diploma van het Humanistisch Opleidingsinstituut op zak hadden. Vrijwilligers werden bijgeschoold en begeleid. De dienst Plaatselijke Geestelijke Verzorging en Samenlevingsopbouw, gaf bijvoorbeeld cursussen over het voeren van gesprekken gericht op geestelijke hulpverlening. Daarbij kwamen onderwerpen aan bod zoals opvattingen over leven en dood, rouwverwerking, rituelen en hun mogelijke functies en de praktijk van uitvaartbegeleiding. Via

artikelen in het blad *De Humanist* en voorlichtingsbijeenkomsten probeerde de dienst het aantal vrijwilligers voor uitvaartbegeleiding uit te breiden.

In mei 1980 werd in Zeist de eerste landelijke cursus voor uitvaartbegeleiders georganiseerd. In een aantal bijeenkomsten werd de nadruk gelegd op de praktische kanten van de uitvaartbegeleiding zoals de toespraak of het contact met nabestaanden. Er was voor deelnemers gelegenheid tot het houden van een toespraak bij wijze van proef en er werden ook voorbeeldtoespraken gegeven. Men kon zich ook bekwamen in het schrijven van een toespraak. Via een rollenspel kon het voorgesprek worden geoefend.

Klemtoon op 'vrijwillig'

Een andere zeer belangrijke stap was de oprichting in 1980 van de Landelijke Werkgroep Vrijwillige Humanistische Uitvaartbegeleiding (LWVHU) door de dienst Plaatselijke Geestelijke Verzorging. Doelstelling was om beter te kunnen inspelen op de wensen en noden van humanistisch uitvaartbegeleiders en om landelijk overleg tussen alle betrokkenen mogelijk te maken. Voorzitter van de werkgroep was de landelijke coördinator van de dienst, M. Prummel (1945).

Waarom het woord 'vrijwillige' in de naam? De werkgroep was van mening dat uitvaartbegeleiding vrijwilligerswerk was en moest blijven. In de Landelijke Werkgroep Vrijwillige Humanistische Uitvaartbegeleiding, vanaf 1984 bekend als Landelijke Werkgroep Uitvaartbegeleiding, zaten vertegenwoordigers van de uitvaartbegeleiding in de provincies Friesland, Groningen en Noord-Holland en de regio 't Gooi. Aan alle gemeenschappen werd melding gedaan van de oprichting van deze werkgroep, met de oproep om ook een vertegenwoordiger te sturen. Spoedig meldden zich mensen uit Drenthe, Gelderland en Noord-Brabant.

De taken van de Landelijke Werkgroep Uitvaartbegeleiding waren het voorbereiden van richtlijnen voor humanistische uitvaartbegeleiding en het stroomlijnen van de dagelijkse gang van zaken. Er werd gewerkt aan formulieren die landelijk gebruikt konden worden, zoals die voor de financiële vergoeding of visitekaartjes. Ook over de procedure, vanaf de aanvraag om begeleiding tot de financiële afwikkeling, werd nagedacht. Hierbij kon dankbaar gebruik gemaakt worden van de ervaringen uit Groningen en Friesland. De landelijke werkgroep begon vrijwel direct met het opzetten en ondersteunen van Regionale Werkgroepen Uitvaartbegeleiding (RWU). Waarom regionale werkgroepen? Wanneer de nood aan de man was kon er via de regionale werkgroepen een snelle uitwisseling van uitvaartbegeleiders plaatsvinden. Zo'n werkgroep kon een duidelijk gezicht naar 'buiten' tonen

Helmut Sikma**Wie**

Helmut Sikma (Zaandam, 1930) heeft een humanistische achtergrond. Al ruim voor de oorlog stelde zijn vader voor om bij een bijeenkomst georganiseerd voor verschillende kerken getiteld: 'Wat zou er gebeuren als Jezus nu op aarde kwam' ook buitenkerkelijken uit te nodigen. Prompt werd hij daar zelf voor uitgenodigd. Het Humanistisch Verbond (HV) bestond toen nog niet, later werd het gezin lid. Helmut werkte tot aan zijn pensioen als gemeente ambtenaar in Assendelft, Beverwijk en Rolde en heeft als Ambtenaar van de Burgerlijke Stand veel huwelijken voltrokken. Hij heeft twee kinderen en drie pleegkinderen. Dhr. C.H. Schonk die het boekje *Humanisme, ook uw kijk op het leven* schreef, vroeg hem de cursus te volgen voor gespreksleider voor arbeidersgespreksgroepen. Doel was het 'élitaire humanisme meer bij

de gewone man te brengen'. Hij deed dat. Naast zijn lidmaatschap bij het Humanistisch Verbond was hij ook lid van Humanitas en bekleedde diverse bestuursfuncties.

Waarom

Directe aanleiding voor Helmut om te spreken bij uitvaarten, was de begrafenis van zijn buurman. De speech van de dominee was even gelovig als onpersoonlijk. Helmut vroeg zich af: 'Wie vertelt hoe trots hij was op zijn koeien, hoe hij hun oren kon oppoetsen, hoe hij zingend in het veld stond, hoe hij de naam en elke eigenschap van zijn koeien kende en er over kon vertellen. De volgende keer sta IK daar.' Vervolgens deed hij de cursus van het HV.

Humanistisch gehalte

'Uitgangspunt is dat je van mensen moet houden. Je moet hun gevoel begrijpen en dat in goede en begrijpelijke taal kunnen opschrijven. Je moet het goed kunnen voordragen voor een gezelschap, de emoties vertolken maar ze zelf goed onder controle houden.' Aan de uitvaart ging een voorgesprek vooraf, of indien nodig twee. Dat duurde meestal zo'n twee uur. Dan schreef hij de speech.

Illustratief

Om in de juiste sfeer te komen voor zo'n uitvaart begaf Helmut zich soms een uur van tevoren naar het crematorium of begraafplaats. Daar ging hij op een bankje zitten om zich letterlijk tussen de doden te begeven, simpelweg om bij het gevoel van verdriet te komen van de familie en de gebeurtenis.

en was beter bereikbaar voor de mensen. De onkostenvergoeding liep via het regionale steunpunt. Een regionale werkgroep gaf uitvaartbegeleiders de mogelijkheid om ervaringen uit te wisselen en over knelpunten te praten. Een soort van intervisie dus, waarbij de begeleiders elkaar hielpen en steunden.

'De cursussen liepen goed, te goed zelfs'

De landelijke werkgroep ging voortvarend van start en kwam 6 november 1980 voor het eerst bijeen in Zwolle. Afsproken werd om de bijeenkomsten ieder kwartaal te houden in Amersfoort. Tijdens de bijeenkomsten bleek hoe hoog de nood was. Er waren nog steeds veel meer aanvragen dan de uitvaartbegeleiders aankonden. Een jaar later werd de balans opgemaakt. De cursussen uitvaartbegeleiding liepen goed, te goed zelfs. De vraag overtrof het aanbod en er was dus dringend behoefte aan cursusbegeleiders. Ook de organisatie van de regionale werkgroepen uitvaartbegeleiding kwam op gang. Over de status van de werkgroep bestond echter nog onduidelijkheid. Maar per oktober 1983 werd P. de Vrijer (1948) voor anderhalve dag per week 'uitsluitend voor de uitvaartbegeleiding' aangesteld. Als coördinator van de werkgroep Gelderland en als verzorger van cursussen uitvaartbegeleiding was hij bekend met het vakgebied. Een jaar later werd hij voor vast aangenomen als landelijk coördinator voor de uitvaartbegeleiding.

Uitvaartbegeleiding onder druk

Vanaf de jaren tachtig liepen de financiële mogelijkheden van het Humanistisch Verbond terug en dit baarde menigeen zorgen. Overheidssubsidies werden verminderd of geschrapt. Het ledental van het Verbond steeg nauwelijks, waardoor ook de inkomsten onvoldoende stegen. De toekomst van de Landelijke Werkgroep Uitvaartbegeleiding was ongewis. In 1983 werd overwogen om de landelijke werkgroep om te zetten in een stichting. Dit zou beter zijn voor de continuïteit. De betrokkenheid van het Hoofdbestuur zou kunnen worden behouden.

'Een stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding zou echter nog ruim twintig jaar op zich laten wachten.'

Een andere mogelijkheid was om zowel op landelijk als op regionaal niveau als zelfstandige stichting verder te gaan. Deze moest zichzelf kunnen bedruipen. Er waren aanwijzingen dat dit zou kunnen lukken. Zowel de reële als de potentiële vraag naar humanistische uitvaartbegeleiding nam

toe. Een stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding zou echter nog ruim twintig jaar op zich laten wachten.

Het bleef moeilijk om vrijwilligers te vinden die geschikt waren voor het begeleiden van uitvaarten. Hoewel de cursussen van de landelijke werkgroep druk werden bezocht, meldden zich weinig mensen voor dit werk aan. In het zuiden bestond 'analfabetisme' ten aanzien van het Humanistisch Verbond, waardoor het werk daar moeizaam van de grond kwam. Er werd getracht om via Humanitas vrijwilligers te werven.

Aan de andere kant was het Landelijk Bureau (voormalig Centraal Bureau) kritisch ten opzichte van de kandidaat-begeleiders. Het werk was niet eenvoudig en de vrijwilligers moesten over veel vaardigheden en een behoorlijke geestelijke bagage beschikken. De ervaring leerde dat veel goedbedoelende mensen niet veel begrepen van waar het bij de humanistische uitvaartbegeleiding om ging, getuige een uitlating naar aanleiding van een informatieavond: 'Er werd doorgezeurd over leven en dood en humanisme.' Aangezien de vrijwilligers namens het Humanistisch Verbond werkten, moest de kwaliteit van de vrijwilligers en van het werk kunnen worden gegarandeerd. De landelijke werkgroep behield zich het recht voor om kandidaten te weigeren.

Aan het begin van de jaren tachtig stak 'beunhazerij' de kop op. In Groningen bijvoorbeeld, kwam het voor dat personen op uitvaarten namens het Humanistisch Verbond spraken terwijl zij daar geen binding mee hadden. Het Humanistisch Verbond had geen machtsmiddelen om dit particulier initiatief tegen te gaan. Het Hoofdbestuur kon zich alleen distantiëren van het werk van dergelijke personen. Om deze ongewenste vorm van uitvaartbegeleiding tegen te gaan, dacht de Landelijke Werkgroep Uitvaartbegeleiding na over een vrijwilligerscontract. Wat was de status van de vrijwilliger? Wat werd van hem verlangd en wat kon de vrijwilliger verwachten van de landelijke werkgroep en het Verbond? Een vrijwilligerscontract zou ook hierin uitkomst kunnen bieden.

Groeien in tijden van bezuiniging

Naast het organiseren van bijeenkomsten en cursussen bracht de landelijke werkgroep een contactblad uit voor uitvaartbegeleiders. In maart 1984 verscheen het eerste nummer van het *Mededelingenblad Humanistische Uitvaartbegeleiding*. In de eerste uitgave werd aandacht besteed aan het hoe en waarom van humanistische uitvaartbegeleiding. Er werden 150 exemplaren uitgedeeld onder alle praktiserende uitvaartbegeleiders en belangstellenden. Het blad verscheen twee maal per jaar, in februari/maart

en in september/oktober. Vanaf 1987 werd met regelmaat een relevant thema behandeld zoals troost, reïncarnatie, lot en humanistische identiteit. Het blad bestaat nog steeds.

In 1985 vonden er 459 geregistreerde begeleidingen plaats. Aan het eind van 1986 waren er 176 uitvaartbegeleiders, van wie er 100 daadwerkelijk optraden. In 1988 werd er een reglement en ercode opgezet, dat in 1991 door het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond werd goedgekeurd. Aan het eind van de jaren tachtig waren er twaalf regionale werkgroepen uitvaartbegeleiding actief, verspreid over heel Nederland.

Aan het begin van de jaren negentig moest het Humanistisch Verbond nog meer op de uitgaven bezuinigen. Het ministerie van Welzijn Volksgezondheid en Cultuur kortte in 1991 de subsidies aan het Humanistisch Verbond met 140.000 gulden, waardoor de tekorten voor 1992 opliepen tot meer dan een half miljoen. In 1989 had het Congres in Groningen een motie aangenomen waarin het Hoofdbestuur werd opgedragen om de financiën van de humanistische uitvaartbegeleiding te onderzoeken, met als doel na te gaan of een budgetneutrale situatie van de uitvaartbegeleiding mogelijk was. Dit was een mooie manier om te zeggen dat de humanistische uitvaartbegeleiding zichzelf moest kunnen bedruipen. De idee was dat de inkomsten die door de uitvaartbegeleiders waren verworven ook binnen de uitvaartbegeleiding zouden worden besteed. In een poging om drastischer te bezuinigen stootte het Humanistisch Verbond alle taken af die financieel niet meer konden worden hardgemaakt. Alleen de kerntaken moesten worden behouden. Tot opluchting van de dienst werd de uitvaartbegeleiding als een kerntaak gezien en bleef dus binnenboord.

In het rapport *Koersbepaling Humanistisch Verbond* werd de uitvaartbegeleiding een belangrijke en succesvolle vorm van dienstverlening van het Humanistisch Verbond door vrijwilligers genoemd. De organisatie van de uitvaartbegeleiding moest echter worden aangepast aan de nieuwe werkwijze van het Verbond. De eindverantwoordelijkheid bleef berusten bij het Hoofdbestuur.

Ank Korver**Wie**

Ank Korver (Hoogwoud, 1939) groeide op in een pacifistisch-socialistisch milieu. Bij haar Friese grootouders van vaders kant hing een portret van Domela Nieuwenhuis aan de muur. Haar vader was aanhanger van de drankbestrijding-richting. Vanuit moeders kant kwam daar het vegetarisme bij. In het West-Friese dorp waar ze groot werd, voelde ze zich een buitenbeentje. 'We stonden apart op het dorp. Het is niet altijd gemakkelijk geweest.'

Ank is de een na oudste van zes kinderen. Het gezin was arm. Ank moest de MULO na twee jaar onderbreken, om haar moeder in het gezinsinkomen bij te staan. Het was hard, maar toch kijkt ze terug op een mooie jeugd op het West-Friese platteland.

In 1960 trouwde ze en kreeg drie kinderen. Ze raakte helemaal verweven met het aannemersbedrijf van haar man, die zich toelegde op restauratie van oude molens, sluizen en bruggen. Daarnaast ontwikkelde zij zich door jarenlange voorzitterschap van de Plattelandsvrouwen en door actief lid te zijn van het Humanistisch Verbond (HV).

Waarom

Het trof Ank bij de uitvaart van haar niet gelovige buurvrouw dat de dominee helemaal niets zei over hoe goed die buurvrouw bijvoorbeeld haar dieren had gezorgd, terwijl dat zo kenmerkend voor haar was. Tijdens de uitvaarten van haar schoonzusje en later een kleuterjuf van haar kinderen, heeft Ank daarom zelf iets gezegd, vanuit haar hart. 'Je merkt dan dat dat bij je past'.

Humanistisch gehalte

Midden jaren vijftig was Ank enkele jaren lid van de HJB (Humanistische Jeugdbeweging). In 1967 werd ze samen met haar man lid van het HV. Het idee van 'ik regel mijn eigen zaakjes wel' en het 'vrije denken' spraken haar in de eerste plaats aan.

Ank wist dat de mensen uit de humanistische beweging, zoals Ferry Koeman, Jan Blauw en Sjoerd Geestra, werden gevraagd om te spreken, als een HV-lid overleed. Rond 1980 zocht Ank contact met de afdeling Alkmaar om zich bij hen aan te sluiten. In 1981 deed ze vanuit het HV haar eerste toespraak voor onbekenden. Zonder opleiding? 'Je moet het durven en kunnen'

Illustratief

'Het is bij mij altijd peentjes zweten om een toespraak klaar te krijgen. Ik pest mezelf daar ook eigenlijk mee. Maar alles erom heen vind ik zo waardevol: zoals naar de mensen toegaan, het gesprek dat je met hen voert. Dát is wat dit werk zo mooi maakt, niet het schrijven van de toespraak.'

Onrust

Het Verbond bezuinigde in 1992 op het budget van de uitvaartbegeleiding het relatief grote bedrag van 15.000 gulden. Het leidde tot grote verwarring en onrust in de noordelijke provincies. Over het werk (en over de inkomsten van de regionale werkgroepen uitvaartbegeleiding) mocht door het Hoofdbestuur van het Verbond geen dictaat worden opgelegd, aldus een vertegenwoordiger uit een van deze provincies. Het stak de vrijwilligers in de noordelijke provincies dat in hun ogen het Hoofdbestuur over hun hoofden heen een beleid uitstippelde dat voor hen onwerkbaar was. Vooral het voorstel om de tarieven voor uitvaartbegeleiding te verdubbelen, was voor velen onaanvaardbaar. De vrijwilligers moesten het slechte nieuws aan de nabestaanden verkopen.

Ook de reorganisatie en verzelfstandiging van de humanistische uitvaartbegeleiding stuitte bij een aantal mensen op bezwaren. Het positieve effect dat op korte termijn gehaald zou kunnen worden, woog niet op tegen de nadelige effecten op de langere termijn. De verzelfstandiging druiste in tegen de gedachte van eenheid van beleid en een betere profilering van het Humanistisch Verbond. Het bemoeilijkte plaatselijke en regionale sturing op Verbondsactiviteiten. Het zou voor het Landelijk Bureau en het Congres moeilijker worden om invloed uit te oefenen op de dienstverlening. Het kon de samenwerking tussen verschillende humanistische organisaties op plaatselijk en regionaal niveau bemoeilijken. Het gevaar bestond dus dat een verzelfstandigde uitvaartbegeleiding zou 'wegdrijven' van het Humanistisch Verbond. Het Hoofdbestuur en de landelijke werkgroep trachtten deze bezwaren uit de weg te ruimen en gingen met de verontrusten in discussie. Bovendien kreeg de humanistische uitvaartbegeleiding het in de jaren negentig op het vlak van de uitvaartbegeleiding zelf moeilijk. De zogenoemde vrijgevestigde humanistisch raadslieden gingen zich aan het begin van de jaren negentig toeleggen op uitvaartbegeleiding. Deze raadslieden waren beroepsmatig opgeleid op het gebied van geestelijk werk, waardoor ze veel belangrijke aspecten van de uitvaartbegeleiding uitstekend beheersten. Daarnaast stapten geleidelijk aan steeds meer vrijwilligers uit de regionale werkgroepen om voor zichzelf te beginnen. De raadslieden en 'uittreders' opereerden buiten de structuur van de regionale werkgroepen om. Ze konden rechtstreeks contacten leggen met de uitvaartondernemers om hun diensten aan te bieden. De 'concurrenten' vroegen een hogere vergoeding (van 250 tot 450 gulden) dan de vergoeding die de regionale werkgroepen voor de dienstverlening van de vrijwilligers in rekening bracht (maximaal 125 gulden). Ten slotte bleef het aantrekken en behouden van

Ann Philipsen

werd afgekeurd. De stelling luidde: Een hoogbejaarde kan beter thuis sterven dan jarenlang verpieteren in een verpleeg- of bejaardentehuis. Haar visie op maatschappelijk werk kwam niet overeen met de realiteit ervan: het was meer pleisters plakken dan diepgaande hulp. Ann bleef zich scholen en zoeken naar persoonlijke verdieping, vooral toen ze als 29-jarige alleen kwam te staan met drie kinderen.

Waarom

Begin jaren '90 overleed een vriend van haar petekind. Hij was 19 jaar. Na de dienst in een nabij gelegen dorpje, stond Ann met een kater buiten. 'De naam van de jongen was tijdens die dienst niet eens genoemd. Dat kon toch niet het laatste afscheid zijn?' Daarom nam ze deel aan de cursus *Spreken bij uitvaarten*, verzorgd door Pieter de Vrijer en ging ze als uitvaartbegeleider aan de slag in Limburg.

Humanistisch gehalte

Door uit te gaan van de vraag: 'Hoe kun je betrokken raken bij een overledene die je niet zelf, persoonlijk kent?' probeerde Ann een compleet beeld te scheppen van de overledene. Natuurlijk door gesprekken met nabestaanden.

Illustratief

Ann heeft het werk altijd als heel plezierig ervaren, ondanks dat sommige mensen met afgrijzen hoorden over haar vak. 'Maar de nabestaanden hangen niet alleen in het verdriet vanwege de overledene, maar gaan verhalen vertellen over het leven dat die persoon gehad heeft en dat was juist heel mooi en levendig.'

Wie

Ann Philipsen (Helden, 1950) is katholiek opgevoed. Haar vader was molenaar en politiek 'geëngageerd'. Het dorpsleven werd gekenmerkt door grote sociale controle en restricties. Zo werd het geven van je mening gezien als het buitenhangen van de 'vuile was'. Ann maakte de moedermavo af en deed vervolgens de opleiding maatschappelijke dienstverlening en later de HBO-opleiding Maatschappelijk Werk. De stelling die ze graag voor haar eindschrijft had willen gebruiken

vrijwilligers een zeer hardnekkig probleem. Ook hun opleiding stond door het wegvallen van de subsidie onder druk.

Er moest iets gebeuren, wilde de vrijwillige humanistische uitvaartbegeleiding het hoofd kunnen bieden aan deze ontwikkelingen. De roep om een humanistisch keurmerk voor de uitvaartbegeleiding - een soort kwaliteitsgarantie, waarbij het Humanistisch Verbond garant stond voor de kwaliteit van de vrijwilligers - werd groter.

In 2000 verzocht de Landelijke Werkgroep Uitvaartbegeleiding het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond om te onderzoeken hoe de interne organisatie en de positie ten opzichte van de concurrentie van de humanistische uitvaartbegeleiding te verbeteren zou zijn. Er moest snel iets gebeuren.

Consolidatie

Eind oktober 2004 werd uiteindelijk de Stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding opgericht (HUB). Tot op de dag van vandaag is haar doelstelling het organiseren, besturen en uitvoeren van de uitvaartbegeleiding op humanistische grondslag.

'Een centraal aangestuurde HUB heeft als voordeel dat er gemakkelijker besluiten genomen kunnen worden. Via statuten wordt de invloed van de vrijwilligers op de HUB gewaarborgd.'

De stichting heeft geen winstoogmerk. Het Verbond benoemt de leden van het stichtingsbestuur. Via de statuten wordt de invloed van de vrijwilligers op hun stichting gewaarborgd. Een zelfstandige Stichting HUB heeft als voordeel dat er gemakkelijker besluiten genomen worden. De oprichting van de stichting ging niet zonder slag of stoot. De regionale werkgroepen Groningen en Friesland hadden het meeste bezwaar tegen de overgang naar een stichtingsvorm. Een centraal geleide organisatie zou de bewegingsvrijheid van de regionale werkgroepen aantasten en het Verbond zou een te grote invloed krijgen. Groningen besloot op het laatste moment om niet met de stichting in zee te gaan. Friesland ging onder voorwaarden wel akkoord.

Sinds de oprichting van het Humanistisch Verbond in 1946 heeft de humanistische uitvaartbegeleiding een hoge vlucht genomen. De eerste aanzetten kwamen uit het Noorden, waar al een lange traditie van buitenkerkelijke uitvaartbegeleiding bestond. Van deze kennis heeft het Humanistisch

Verbond goed gebruik gemaakt. Na een paar decennia van pionieren kon er aan het begin van de jaren tachtig, na een structurele subsidie, een begin worden gemaakt met het opzetten van een goede organisatie.

Ondanks tegenslagen heeft de humanistische uitvaartbegeleiding haar bestaansrecht bewezen en wordt zij erkend als een kerntaak van het Humanistisch Verbond. De vraag naar buitenkerkelijke uitvaartbegeleiding neemt nog steeds toe. Er zijn anno 2006 ruim 200 sprekers bij uitvaarten actief, die per jaar ongeveer 2.000 uitvaarten begeleiden. De Humanistische Uitvaartbegeleiding heeft zich vooral de laatste 25 jaar ontwikkeld tot een goed georganiseerd en volwaardig werkterrein, dat zowel binnen als buiten de humanistische beweging de erkenning en waardering krijgt die het verdient.

Drs. Jules Brabers (1963) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij is sinds 2002 werkzaam bij het Humanistisch Archief. Hij schreef in 2006 *Van pioniers tot professionals: De dienst humanistisch geestelijke verzorging bij de krijgsmacht (1964-2006)*.

N.B. Voor zover bekend zijn achter de personen geboorte- en sterftedata vermeld.
Waar u deze niet vindt zijn deze data niet gevonden.

II. NOORDELIJK RAPPORT OVER DE LEIDING DOOR HUMANISTEN BIJ BEGRAFENISSEN VAN BUITENKERKELIJKEN (1953)

A. Inleiding

Reeds geruime tijd werden in de gewesten Friesland en Groningen-Drenthe van het Humanistisch Verbond de moeilijkheden besproken, die zich voordeden, als leiding uit onze kring bij begrafenissen van buitenkerkelijken gevraagd werd.

Daarom zijn de gewestbesturen overeengekomen een aantal personen te vragen hun gedachten over dit probleem te laten gaan.

Voor het gewest Friesland namen zitting de heren D. Dijkstra te Beetsterzwaag en A. Zandstra te Drachten, terwijl later ook de heer S. Mulder te Appelscha aan de bespreking deelnam. Voor Groningen-Drenthe namen deel de heren H. van Houten te Emmen, R. Israël te Musselkanaal, S. Sytma te Assen en G. Stellinga, te Groningen, die tevens als voorzitter-secretaris optrad.

In Drenthe en in Zuidoost-Friesland bleken zowel na als voor 1945 begrafenissen van niet-kerkelijken door Humanisten geleid te zijn.

Er bestond niet alleen in het verleden, maar er bestaat thans ook in bepaalde streken grote behoefte aan deze leiding.

Het is dan ook een van de taken die het Humanistisch Verbond heeft te vervullen, wil het inderdaad de centrale plaats in het leven van niet-kerkelijk Noord Nederland innemen, die het wenst. Veel onkerkelijken vinden het passend en noodzakelijk dat er geestelijke leiding bij begrafenissen aanwezig is, en een bezinnend woord van geestelijke inhoud gesproken wordt. De gestorven mens is ten slotte niet "een hond" die "in de grond gestopt" wordt.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat buitenkerkelijken, en niet leden van het Verbond, leiding, en liefst door een onkerkelijke, bij begrafenissen in hun familie liefst door een onkerkelijke, bij begrafenissen in hun familie wensen. Uit nood, omdat er geen humanisten of onkerkelijken beschikbaar zijn, vragen dezen dan, ook vaak ter wille van de familie, een predikant deze leiding te verzorgen. De traditie speelt nu eenmaal een grote rol. Maar zij, en wij, mogen wel bedenken, dat deze traditie alleen dan werkelijk zinvol kan zijn, als de geestelijke inhoud ervan aansluit bij diep-ervaren overtuigingen. Deze leiding van een predikant bij de begrafenis van een niet-kerkelijke is zowel voor de predikant als voor de nabestaanden meer dan eens zeer pijnlijk en onaangenaam geweest, vooral als de dominee de gedachte heeft, dat de niet-kerkelijke (de "ongelovige") als de dood nadert, toch weer "tot de kerk komt".

De ondervinding heeft in het Noorden geleerd, dat een predikant vaak niet bevredigt, zeker niet, als hij de levensovertuiging van de overledene geweld aandoet, door zijn eigen zienswijze op de voorgrond te plaatsen. Een persoonlijk, over de mens (de overledene) gesproken woord treft daarentegen ook de niet-christen. Opmerkelijk is dat leiding door humanisten ook waardering ondervond bij aanwezige christenen.

Uit dit alles kan wel geconcludeerd worden, dat gemeenschappen van het Verbond zich terecht bezighouden met dit probleem. Het lijkt ons toe, dat ook hier een terrein braak ligt, dat nog zeer veel werkkraft van leden zal vragen. Natuurlijk is er geen sprake van dat wij van buiten af zullen moeten trachten invloed uit te oefenen bij niet-leden op hun keuze van predikant of humanist. Propaganda voor onze beginselen of voor onze leiding wordt, dit blijkt telkens bij onze geestelijke verzorging, niet door ons bedreven. Wij zullen ook hier op onze humanistische grondslag onder woorden brengen wat bij de getroffen en ons leeft en trachten aan te geven hoe het verlies en het leed in het eigen leven te verwerken.

B. De organisatie binnen het Verbond

Wij hebben reeds geconstateerd, dat er een grote behoefte aan leiding bestaat. Daar de taak die we hier op ons hebben te nemen, zeer moeilijk is, is het noodzakelijk dat de voorbereiding op verantwoorde wijze geschiedt.

Het is toch al lastig iemand te vinden, die als humanist een gepast woord spreekt: ook al omdat onze mensen door hun dagelijks werk weinig tijd hebben of niet op de gewenste tijd beschikbaar zijn. Toch is dit niet het voornaamste bezwaar voor het vinden van de geschikte persoon. Vele humanisten menen bij vriendschap of uitgesproken geestverwantschap deze taak wel op zich te kunnen nemen, maar medewerking wordt veel moeilijker, wanneer bij een willekeurig geval deze diepere band ontbreekt.

Het zal nodig zijn, er naar te streven, dat er zoveel humanisten zich voor dit werk beschikbaar stellen, dat een van het (uit de gemeenschap, de omgeving, of desnoods uit het gewest) deze leiding op zich kan nemen.

Daarbij vragen ook financiële bezwaren (loonderving en reiskosten) om een oplossing. De familie zal wel (en eigenlijk: dient) zorg (te) dragen voor het vervoer van de geestelijk verzorger. De gewesten Friesland en Groningen-Drenthe hebben hiervoor een apart fonds opgericht: Noordelijk Fonds voor Practisch Humanisme. De nabestaanden kunnen voor of na de medewerking verzocht worden aan dit fonds bij te dragen.

(Zij zullen toch wel naar de onkosten van de geestelijk verzorger informeren, dan kan gezegd worden dat men voor dit werk niet betaald wenst te worden: op dit ogenblik moet de aandacht op dit fonds gevestigd worden, daar dan het initiatief in feite van de familie uitgaat).

In de gemeenschappen zal één man (b.v. de gemeenschapsecretaris) of een commissie speciaal voor de organisatie aangewezen moeten worden.

Tot dit centrale punt kan men zich wenden om te weten welke personen zich als medewerker beschikbaar hebben gesteld. Deze laatsten kunnen zich, indien ze zelf niet op de hoogte

zijn, tot de centrale persoon wenden voor inlichtingen omtrent de gebruiken en tradities bij de begrafenis in de gemeenschap (streek of dorp). Ook van de gewestbesturen moet een lid als centrale figuur optreden, die van de verschillende gebruiken (gang der plechtigheid en plaats van de toespraak) in de verschillende plaatsen in het gewest op de hoogte is en die nauw contact onderhoudt met de centrale figuren in de gemeenschappen.

C. De Leiding

Het spreekt vanzelf, dat voor een humanistische begrafenisstijl kenmerkend is: geen ritueel, geen formules, geen grote teksten (bijbelteksten) maar wel een persoonlijk woord, over de overledenen en een menselijk woord tot de levenden. Wij zullen er terdege voor moeten zorgen sober te zijn, geen pathos te bedrijven. Aanval op godsdienst of minderwaardig erover spreken, is ook hier niet op zijn plaats. Zinspeling op een hiernamaals is uit den boze.

Wat gezegd wordt, hangt af van de omstandigheden en van de man (vrouw) die spreekt (in het sterfhuis en/of aan het graf). In het algemeen zal het wel zeer gewenst zijn, ook in het sterfhuis te spreken. De tijdsduur moet niet te lang zijn: een kwartier lijkt, voor de voornaamste toespraak, een maximum.

Van groot belang is dat de spreker zich inleeft in de situatie van de nabestaanden. Er wordt fijn aanvoelingsvermogen gevergd voor wat hen moet bezighouden. Men overwege ernstig wat er voor werkelijk troostrijks gezegd kan worden omtrent een bepaald sterfgeval (het goede dat de overledene tot stand bracht, de voldoening die zijn leven hem gegeven kan hebben, het voortleven in zijn werken, de geestelijke erfenis die hij naliet, het voorrecht met hem geleefd te hebben, het onvervreemdbaar bezit der herinnering, en de taak die hij ons stelt in het leven). Ook als er weinig positiefs gezegd kan worden, blijft wellicht het besef dat

de nabestaanden gedaan hebben wat ze konden. Wellicht is er soms plaats voor de gedachte, dat de dood ons opwekt van het leven iets goeds te maken.

(zie ook onder b en d; vgl van de literatuur bijv. Prof.Dr. Leo Polak - De Zin van de Dood, in P. Spigt - Leo Polak; Van Praag - Modern Humanisme, 69 vv; A.H. Gerhard - Vrijdenker, Socialist en Opvoeder 112 vv; A.L. Constandse - Het Probleem van de Dood; Prof.Dr.J.G. Sleeswijk - Oud worden en Jong blijven, 28)

Er worden wel drie principiële meningen ten aanzien van de dood onderscheiden:

1. De dood ligt in een natuurlijke orde der dingen, is een onvermijdelijkheid, een gevolg van de grote wet, die het leven beheerst. Ook indien het een tragisch sterfgeval is, bijv. van iemand op jonge leeftijd, ontbreekt het wetmatige element niet geheel.
2. De humanist richt zich op aanvaarding van het onvermijdelijke, verzet zich niet tegen datgene wat de menselijk macht te boven gaat.
3. De taak van de humanist ligt in het leven, in het verdere leven, en wanneer men een overledene kan zien als voorbeeld van blijmoedig levensgedrag, heeft de herinnering voor de anderen in dit opzicht stimulerende waarde.

Naar het oordeel van de commissie is het nuttig deze drie meningen te onderscheiden maar toch zullen zij voor menigeen - en de commissie deelt dit standpunt - uit elkaar voortvloeien, meer onderdelen van een beschouwing over de dood zijn dan drie afzonderlijke opvattingen.

Een nadere uitwerking van de historische en traditionele gebruiken is voor elke plaats noodzakelijk (vgl bijv. Fahrenfort - Van der Graft-Dodenbezorging en cultuur): indeling aan tafel bij het voorafgaande maal of de koffietafel; de opstelling van de stoet, plaats van de geestelijk verzorger ("voorgang" achter de kist, naast meest verwante oudste familielid) van en naar de begraaf-

plaats: het dragen van de overledene naar het graf op (soms: één of driemaal rond) de begraafplaats; leiding bij eventuele samenkomst na begrafenis (dit is geen voorzittersfunctie) bestaat meestal uit zitten naast en praten met naastverwante familieleden en soms in het uitspreken van een dankwoord namens de familie (dit geschiedt ook aan het graf: meestal doet een familielid dit). Hier wordt de dode nog herdacht en troost tot de nabestaanden uitgesproken, vaak meer persoonlijk van mens tot mens. Dit samenzijn vormt met een (soms overdadige) maaltijd een (soms luidruchtige) overgang naar het gewone leven.

Al deze handelingen zijn te beslissen door (in overleg met) de familie, meestal in overeenstemming met de plaatselijke tradities. Deze gebruiken zullen wij natuurlijk te eerbiedigen hebben. Het is noodzakelijk, dat men verschijnt in donkere kleding.

Een jacquet of i.d. zal in het algemeen onnodig of niet gewenst zijn. Er is geen bezwaar blootshoofds te gaan.

- Gang. a. vooraf, wanneer men de mensen niet kent, inlichtingen inwinnen over overledene en gezin.
- b. korte toespraak in sterfhuis (na teken van leider der begrafenisonderneming) - over het speciale geval, over de levenswijze en omstandigheden van de overledene. Als iemand kleurloos geleefd heeft, lijkt de vergelijking van het eerste voorbeeld (zie D,1) wel goed. Dan is er weinig persoonlijkste zeggen. Bij een persoonlijkheid zou men bijv. beter kunnen zeggen, dat de betekenis van ons leven erin gelegen is, dat we er zelf de zin in moeten leggen en dat de overledene daar o.i. in geslaagd is. (het beste wat hij als mens in zich had, is door zijn leven, zijn daden verwezenlijkt; bij een moeder is dit de liefde die zij gaf.)

Elk leven heeft zijn eigen plaats en betekenis in het grote geheel van alle leven. We blijven, maar de aard van onze persoonlijkheid, voortleven als factor in het grote geheel.

- c. tocht naar het kerkhof.
- d. eventueel, nadat de kist gedaald is, weer een kort woord. Troost (= kracht, bemoediging, sterkte): herinnering die gebeven is. Troost is ook de betekenis die de overledenen voor anderen heeft gehad en heeft. Hij zal blijven voortleven bij hen in een gevoel van liefde op diepe erkentelijkheid. Taak, die nog op allen rust (nabestaanden niet vergeten: oude vader alleen, oude moeder alleen, de andere kinderen die zorg vragen); dood en leven; eventueel een gedicht (bijv. bij een bijzondere gelegenheid Moederken van G. Gezelle; vgl. Adriaan de Rover - De Doodsgedachte in de moderne Noord-Nederlandse Poëzie, Leeflang - De Dichter en de Dood). Het kiezen van een (fragment uit een) gedicht hangt af van de spreker. Dit gedicht zal dan echter wel uiterst kort moeten zijn: 4, hoogstens 8 regels groot, Nog beter is van een geschikte spreuk uit te gaan.
- e. In sterfhuis terug, soms dankwoord namens familie.

D. Voorbeelden

1. *Uit een mij toegezonden brief:*

Het mensenleven wordt gewoonlijk door mij vergeleken met dat in de natuur. Moeder Natuur met haar wonderbare scheppingskracht schudt in het najaar de bladeren van de bomen af en geeft ze aan de vernietiging prijs om in het voorjaar alles weer te herscheppen tot nieuw leven met al haar pracht en praal. Zo is het ook in het leven van de mens: het is een komen en gaan. Ook daar vallen de vruchten der natuur voor altijd af en ook daar worden zij aan de vernietiging prijs gegeven, terwijl steeds nieuwe mensen kinderen het le-venslicht aanschouwen. Zo heerst er dan grote vreugde in het ene gezin, terwijl er droefheid heerst daar waar de dood het kostbaarste bezit van ons wegneemt.

(Deze vergelijking kan natuurlijk niet altijd gebruikt worden. Dan verdwijnt alle gevoel er uit: wordt ze versleten, een cliché)

Voorts wijs ik er met nadruk op, dat het leven zo wonderschoon is, als wij het naar juiste waarde weten te waarderen.

(Bij ernstige gevallen biedt dit niet veel troost!)

Ons leven mag nimmer ingesteld zijn op egoïsme, doch uitsluitend op de liefde voor onze medemensen. Wij hebben steeds te zorgen dat wij, als wij het geluk deelachtig zijn oud te worden, aan het einde van ons leven met een gerust geweten van onszelf kunnen getuigen " mijn leven is niet voor niets geweest". En als wij zo ons levensweg weten te bewandelen, dan zal onze naam nog lang in dankbare herinnering voortleven bij hen die eens onze vrienden waren.

(Het is te betwijfelen, dat dit steeds een goede indruk maakt: een graf is niet een geschikte plaats om te moraliseren!)

Bij het graf declameer ik gewoonlijk een gedicht, zoveel mogelijk toepasselijk op het leven van de overledene.

(Iedereen kan dit natuurlijk niet; hier pas wel uiterste behoedzaamheid)

Verder maakt het natuurlijk veel uit, hoe het leven en de familie-omstandigheden van de overledene zijn geweest. Voorts zorg ik er steeds voor niemand in zijn geloof noch in zijn politieke overtuiging te krenken, (Juist, maar deze eerbiediging van een ander sluit een stellige uitspraak als humanist niet uit, maar in).

Ik zorg er steeds voor, zo te spreken, dat iedereen mij goed begrijpen kan.

2. *Als voorbeeld van een meer religieus getinte overdenking nemen we hier op de volgende toespraak, uitgesproken bij het graf van een oude dame:*

Wij staan hier thans geschaard rondom het graf van Oma..., die ons allen heeft verlaten en een ledige plaats heeft nagelaten bij hen voor wie zij dierbaar was en voor hen die geregeld met haar in aanraking kwamen. Gelukkig degene die een open plek nalaat na zijn verscheiden, want juist dat bewijst, dat men in het leven iets voor zijn omgeving heeft betekend. Wie dat niet doet, wie niets betekent voor hen met en tussen wie hij of zij leefde, wordt na het heengaan gauw vergeten, maar wie zich in liefde en toewijding gedurende zijn leven heeft gegeven, werkelijk gegeven, wordt gemist, maar blijft daarnaast ook in dankbare en liefdevolle herinnering in het gedachtenleven van zijn naasten voortleven, verdwijnt wel lichamelijk, maar zeker niet geestelijk. Zo zal ook Oma... geestelijk niet verdwijnen, blijft zij in ons midden voortbestaan.

Wij allen zijn in het leven geplaatst als een innerlijke eenheid in het grote ge-

heel van het totaal, van de kosmos, waarvan wij een deel zijn en waarin wij een bepaalde plaats innemen. Dat grote geheel van mensen, dieren en planten, van hemel en aarde, van verschijnselen en gebeurtenissen, werkt op ons in, zoals wij omgekeerd ook daarop weer inwerken. En in dat grote geheel moeten wij ons handhaven als persoon, als iets geheel aparts, als een wezen met een eigen karakter en met eigen hoedanigheden.

En daarin hebben wij dan een opdracht, de opdracht nl. om van ons leven te maken, wat er in deze bepaalde omstandigheden van te maken is. Ieder moet dat volkomen op zijn eigen wijze doen, geheel naar de aard van zijn karakter, zijn verstandelijke en geestelijke vermogens en de eigenschappen van zijn gemoed. Wie over grote talenten beschikt, moet zien uit te groeien tot een groot mens; wie van aanleg meer eenvoudig is, heeft tot taak als eenvoudig mens door het leven te gaan en als zodanig zijn plaats in te nemen, even volwaardig als zo'n groot mens.

Maar wat we allen tot gelijke taak, tot opdracht hebben, is te trachten uit te groeien tot een werkelijk goed mens in de samenleving. Geen mens kan alleen, op zichzelf leven, van onze geboorte af tot onze dood toe hebben wij hulp en toewijding, steun en waardering van onze medemensen nodig, kunnen wij hun liefde niet ontberen. Als mens, als lid van de samenleving mogen wij gerust dit alles aanvaarden, zeker, maar natuurlijk staat daar tegenover, onze plicht ook hetzelfde te doen ten aanzien van onze medemensen. Hun hebben wij onze liefde en toewijding, steun en hulp te bieden, waar en wanneer wij daarvoor in de gelegenheid zijn.

Ook dat moet ieder op zijn eigen wijze doen, naar zijn eigen aard en karakter. Maar allen hebben wij in ons als mens het diep-menselijke,

dat is het beste en hoogste, wat wij kunnen geven. Juist wanneer wij dat diep-menselijke, dat zuiver goddelijke in ons, zonder terughouding geven aan onze naasten, geven zonder op eigen baat te letten, juist dan voldoen wij zo sterk aan deze kant van de opdracht, die wij als mens hebben gekregen en als mens hebben te vervullen.

En ik geloof, neen, ik ben er van overtuigd, dat Oma... juist op deze wijze haar menselijke opdracht zo treffend heeft vervuld, dat zij juist datgene, wat het leven haar als eis stelde, zo volkomen geheel op haar eigen wijze heeft volbracht, en dat het juist daardoor komt, dat zij een ledige plaats achterlaat.

Zonder enige ophef, zonder er zich om te bekommeren of men het naar buiten wel zag, heeft zij gedurende haar gehele leven het allerbeste gegeven wat in haar was, het diep-menselijke aan diegenen, voor wie zij had te zorgen niet alleen, maar ook aan ieder, die op wat verder afstand met haar in aanraking kwam. In nauwgezette plichtsbetrachting, zelfs tot op hoge leeftijd, heeft zij het beste wat zij kon doen, gedaan. In liefdevolle toewijding gaf zij het edelste wat in haar was, en dat niet om een goede naam te verwerven of om anderen redenen, neen, zij deed dit uit een natuurlijke aandrang om te verzorgen, om te helpen, om zich te geven. Daarom zoals ik zei, zal zij in onze gedachtenleven blijven voortleven en hoezeer we haar ook zullen missen, geestelijk blijft zij voortbestaan in het zieleleven van hen aan wie zij dierbaar was, en door wie zij steeds liefdevol zal worden herdacht. En bij hen die verder van haar afstonden zal zij eveneens blijven voortleven in de herinnering, als iemand die in de moeitvolle zorgen van het leven onversaagd van aanpakken wist en die de volle verantwoordelijkheid van het leven durfde aanvaarden.

Lichamelijk is zij van ons heengegaan, en na een lang en moeitevol leven gunnen wij haar gaarne de welverdiende rust.
Rust zacht, oma....!

3. Het is wenselijk een lijst, bevattende toepasselijke gedichten en spreuken samen te stellen.

4. In Amerika zijn enkele boekjes met verzamelde toespraken (en diensten) uitgegeven:

1. F.J. Gould - E. Carr Funeral Services without theology. Third edition. London Watts & Co. 1939
2. Corliss Lamont - A Humanist Funeral Service. Beacon Press Boston '47.
3. Stanton Coit - Two funeral services (at the conclusion of this Social Worship).

Daar dit rapport vooral praktische betekenis, in elk geval voor het Noorden van het land, heeft, is de crematie uiten beschouwing gelaten. (De problemen voor de leider bij de crematie kunnen van hieruit moeilijk beoordeeld worden; de commissie onderstelt dat dit rapport voor onderdelen van de gang van zaken bij de crematie wel nuttig zal blijken te zijn.) Tevens zijn beschouwingen over en kritiek op begrafenstradities en de rol van de begrafenisondernemingen (en -verenigingen) achterwege gelaten, omdat de rol van de geestelijk verzorger eigenlijk vooral een dienende is.

Hoewel verschillende gebruiken van heidense oorsprong, door het Christendom geijkt, nog weinig werkelijke betekenis voor de humanist kunnen hebben, is het ons doel niet geweest pogingen te doen deze maar meteen te veranderen. De ontwikkeling van deze tradities naar zinvoller gebruiken zal geleidelijk door persoonlijke invloed moeten geschieden.

Groningen, Juli 1953.

Literatuurtips en geraadpleegde bronnen

Gasenbeek, B. en Derkx, P. (red.), *Georganiseerd humanisme in Nederland: Geschiedenis, visies en praktijken* (Utrecht/Amsterdam 2006),

Kok, H.L., *De geschiedenis van de laatste eer in Nederland* (uitgeverij De Tijdstroom, Lochem 1970).

Kruijt, J.P., *De onkerkelijkheid in Nederland: Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografische verklaring* (Groningen - Batavia P. Noordhoff N.V. 1930).

Noordelijk rapport over de leiding door humanisten bij begrafenissen van buitenkerkelijken (Groningen, juli 1953).

Staverman, M., *Buitenkerkelijkheid in Friesland* (Assen, Van Gorcum & comp. N.V. - G.A. Hak & dr. H.J. Prakke, 1954).

Enkele notities naar aanleiding van de hulpverlening bij de spoorwegramp van 8 januari 1962, door P.A. Pols, Amersfoort 12 januari 1962.

Beknopte handleiding voor uitvaartbegeleiding (1961, door het Centraal Bureau).

Met dank aan:

De geïnterviewden:

Tjidsger de Vries

Gijs de Vries

Bob Tideman

Hans en Dirk van Maurik

Maria Visser

Helmut Sikma

Ank Korver

Ann Philipsen

HET HUMANISTISCH ARCHIEF

Centrum voor archivering en documentatie
m.b.t. het humanisme in Nederland vanaf 1850.

Bert Gasenbeek

Wouter Kuijman

De miniatuurtjes zijn ontleend aan langere interviews die met (meestal voormalig) uitvaartbegeleiders zijn gehouden. Dit is een onderdeel van Sprekend Humanisme, een project voor vastlegging van orale geschiedenis door het Humanistisch Archief te Utrecht.

